

Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií

Katedra sociologie

Magisterská diplomová práce

**Vzpomínky na odsun Němců
ve světle kolektivního traumatu Čechů**

Miroslava Janoušková

Vedoucí práce: doc. PhDr. Csaba Szaló, Ph.D.

Brno 2008

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s využitím uvedených zdrojů.

.....

Miroslava Janoušková

Mé poděkování patří zejména vedoucímu této práce docentu PhDr. Csabovi Szaló, Ph.D. za jeho vstřícný přístup, podnětné rady a čas, který věnoval. Ráda bych poděkovala svým blízkým za jejich podporu ve studiu a v životě. Zároveň bych chtěla poděkovat pamětníkům, kteří mi dovolili nahlédnout do svých vzpomínek.

Obsah

Úvod.....	5
I. TEORETICKÁ VÝCHODISKA.....	7
1 Kolektivní trauma jako nový koncept v sociálních vědách.....	7
1.1 Konstruktivistická perspektiva ve zkoumání kolektivního traumatu.....	9
1.2 Nositelé traumatu.....	10
1.3 Způsoby vyrovnávání se s traumatem.....	11
1.4 Traumatický proces a jeho následky.....	12
2 Kolektivní trauma pachatelů.....	12
2.1 Rysy kolektivního traumatu pachatelů.....	12
2.2 Trauma pachatelů: případ poválečného Německa.....	13
3 Generace jako nositel kolektivního traumatu.....	15
3.1 Generace a Mannheimův odkaz.....	15
3.2 Trauma, paměť a generace.....	16
3.3 Generace jako vztahový fenomén.....	17
3.4 Mezigenerační přenos traumatu.....	18
4 Trauma jako základ formování kolektivní identity.....	19
4.1 Kolektivní identita, její utváření a hranice.....	19
4.2 Občanství a národnost jako kategorie kolektivní identity.....	20
4.3 Solidarita, racionalita a stigma.....	20
4.4 Trauma jako základ kolektivní identity.....	22
II. METODOLOGICKÁ ČÁST.....	25
5 Poznámky ke zvolené metodě výzkumu.....	25
5.1 Orální historie a narativní interview.....	25
5.2 Výběr komunikačních partnerů.....	26
III. ANALYTICKÁ ČÁST.....	28
6 Analýza a interpretace získaných dat.....	28
6.1 Obraz události ve vzpomínkách.....	28
6.1.1 Odsun jako vyhnání z domova.....	29
6.1.2 Odsun jako návrat domů.....	30
6.1.3 Individuální trauma.....	32
6.2 Vztahy mezi Němci a Čechy jako základ identity.....	33
6.2.1 Racionalita připsaných identit.....	33
6.2.2 Solidarita a pocit „my“ jako základ české identity.....	34
6.2.3 Bílá páska jako stigma Němců.....	36
6.2.4 Češství jako stigma v poválečném Německu.....	37
6.2.5 Lokální identita a vnímání domova.....	38
6.2.6 Mýty a praktiky jako součást lokálních identit.....	40
6.3 Prvky kolektivního traumatu ve vzpomínkách.....	41
6.3.1 Narušení kulturních hodnot jako jeden z projevů kolektivního traumatu.....	41
6.3.2 „New master narrative“ o odsunu Němců.....	42
6.3.3 Odsun jako kolektivní trauma pachatelů?.....	43
6.3.4 Rozdělené rodiny, zpretrhaná přátelství.....	46
6.3.5 Otevření tématu odsunu po roce 1989.....	48
6.3.6 Strategie vyrovnávání se s traumatizující událostí.....	50
Závěr.....	53
Použitá literatura.....	57
Anotace.....	61
Abstract.....	62
Jmenný rejstřík.....	63
PŘÍLOHA.....	64

Úvod

„Řeknu ti nejsmutnější objev svého života: Ti, co se stali oběťmi, nebyli o nic lepší než ti, kteří je obětovali. Jejich role si umím představit zaměněné. Ty v tom můžeš vidět alibismus, jímž se člověk chce zbavit odpovědnosti a shodit ji na ramena stvořitele, který vymyslí člověka takového, jaký je. A je to možná dobře, že to tak vidíš. Protože dojít k tomu, že není rozdíl mezi viníkem a obětí, to znamená zanechat veškeré naděje. A tomu se říká peklo, má holčičko.“ (Milan Kundera: Valčík na rozloučenou, 1997: 81)

Tento citát od Milana Kundery vyjadřuje proměnlivost rolí. Nelze vždy jednoznačně určit, kdo je kdo, kdo stojí na které straně. Stejně tak byly za dramatických událostí ve 30. a 40. letech proměnlivé role Čechů a Němců. Do této situace tragicky zasáhly události spojené s druhou světovou válkou. Významnou poválečnou událostí, která postihla ustavování kolektivní identity a rozlišování onoho „kdo je kdo“, byl konec války a odsun Němců z poválečného Československa. Obrovský počet Němců musel náhle opustit své domovy. Vysídlování bylo často provázeno krutostmi, bezprávím a násilím. Tato událost jistě hluboce zasáhla vyhnané obyvatele. Avšak své dopady má i na kolektivní paměť Čechů coby těch, kteří zůstali, a z jejichž řad pocházeli ti, kteří odsunovali.

Záměrem této práce je nahlédnout do vzpomínek lidí, kteří si události odsunu pamatují a kteří je prožili. Vysídlování se neúčastnili všichni čeští obyvatelé, někteří se o něm po dlouhou dobu ani nedozvěděli, je však patrné, že dramatická událost takového rozsahu má potenciál hluboce zasáhnout celý národ. Na vzpomínky na odsun se zdá být vhodné nahlížet ve světle konceptu kolektivního traumatu. Kolektivní trauma přináší perspektivu dopadu události nejen na generaci pamětníků, ale na celé společenství. Cílem je ve svědectvích jednotlivců zkoumat prvky a symptomy kolektivního traumatu. Záměrem práce je rozpoznat, zda se traumatický potenciál odsunu promítl do kolektivní paměti válečné generace Čechů. Otázky mohou být zformulovány takto: ***Do jaké míry je událost odsunu Němců z poválečného Československa konstruována ve vzpomínkách pamětníků jako traumatická? Jaké prvky kolektivního traumatu lze ve výpovědích najít?*** Budeme-li nahlížet kolektivní trauma jako základ kolektivní identity (Giesen, 2004b), můžeme si položit další otázku: *Jak se*

*událost odsunu promítla do kolektivní identity generace pamětníků a Čechů celkově?*¹ Jiným rysem kolektivního traumatu je jeho přenositelnost na další generace. Příští generace mohou být dotčeny traumatem předků, aniž by jej sami prožili, ve chvíli, kdy je toto trauma otevřeno a vyřčeno, aniž by jej sami prožili jako očití svědci. Na základě tohoto mechanismu se vynořuje další otázka: *Jak nahlízejí události odsunu současníci? Došlo k přenosu traumatu z generace na generaci?*

Kolektivní trauma je jednak soubor sociálních praktik, které se vážou k traumatickým událostem a k reakcím na ně. Jednak může být nahlíženo jako společenský diskurs konstruovaný v kolektivní paměti společenství. (Aarelaid-Tart, 2006) Vyprávění lidí o jejich prožitcích z poválečné i následné doby mohou být chápány jako kulturní narativy o sociálních praktikách, v nichž lze hledat prvky kolektivního traumatu. Proto se vhodnou metodou zkoumání jeví orální historie, jejíž předností je možnost odkrývat vzpomínky lidí, jejich každodenní prožívání událostí a pochopit významy, které jim přiřkládají. Skrze vzpomínky jednotlivců bude nahlíženo kolektivní vědomí, skupinová identita a prvky kolektivního traumatu.

Práci lze chápat jako příspěvek do diskuse o poměrně novém konceptu kolektivního traumatu. Zároveň mohou výstupy přinést novou perspektivu v nahlížení tragické události v českých dějinách.

Diplomová práce je členěna na tři části. V teoretické části přibližuji koncepty, které se vztahují ke kolektivnímu traumatu. Jedná se o různé přístupy ke kolektivnímu traumatu, traumatu pachatelů, vztahu kolektivního traumatu a kolektivní identity a generace coby nositele významů. Druhá, metodologická část představuje kvalitativní metodu výzkumu, orální historii a techniku narativního interview, která byla využita k získávání dat. Analytická část se věnuje interpretaci a analýze vyprávění pamětníků a snaží se propojit empirická zjištění s teoretickými poznatky. V závěru shrnuji základní zjištění celé práce.

---

¹ V názvu práce i ve výzkumných otázkách používám pojem „Češi“, avšak je zřejmé, že výstupy této diplomové práce nelze zobecňovat na celou populaci českého národa, ani na generaci pamětníků odsunu. Snažím se zdůraznit, že mým zájmem není zabývat se vzpomínkami Němců coby obětí odsunu, jako se tomuto tématu věnují jiné studie (např. Peroutková, 2008), nýbrž zaměřit se na vzpomínky generace Čechů, která odsun prožívala z opačného pohledu skupiny, která Němce vyháněla.

I. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

1 Kolektivní trauma jako nový koncept v sociálních vědách

Termín trauma je většinou spojováno s oběťmi katastrof a jiných pohrom. Avšak subjektem traumatu může být i skupina viníků neštěstí či přihlížejících diváků (Giesen, 2004a, 2004b; Marada, 2007; Moses, 2007; Volkan a Itzkowitz, 2000; Robben, 2005). Dostupné studie se většinou zabývají otázkou nacismu (např. Giesen, 2004a, 2004b; Moses, 2007) nebo komunismu (např. Marada, 2007; Sztompka, 2004, 2000). Téma odsunu sudetských Němců z poválečného Československa bylo dosud zpracováno Tomáškem (2004) a Eyalem (2004)². Záměrem této práce je doplnit tyto studie o pohled zaměřený méně na politický kontext a více na každodenní lidskou zkušenost Čechů jako členů skupiny, která se podílela na vyhnání Němců. Cílem je porozumět dopadům traumatické události na kolektivní identitu, uchování zážitků v kolektivní paměti a procesu utváření kolektivního traumatu pachatelů.

Tématem kolektivního traumatu se sociální vědy zabývají poměrně krátkou dobu. Koncept byl popsán teprve nedávno (Alexander et al., 2004; Robben, 2005; Robben a Suárez-Orozco, 2000; Neal, 1998; Giesen, 2001; Caruth, 1996). Navazuje na medicínské a psychiatrické pojetí traumatu jednotlivce, které se stalo aktuálním zejména v souvislosti s válkami a dalšími událostmi, které ohrožily život a bezpečí jedince a ovlivnily jeho psychiku.³ Trauma však neovlivňuje pouze jedince, může mít dopad na celou skupinu. Událost, která zasáhne větší množství osob, vyvolává širší socioekonomické, politické a morální důsledky (Smelser, 2004: 59). V takovém případě se koncept individuálního traumatu jeví jako nedostatečný, proto došlo k rozšíření konceptu do dalších vědních disciplín. Sociologie, antropologie a sociální psychologie přicházejí s konceptem kolektivního traumatu. Jak upozorňuje Robben, „kolektivní trauma je více než součet utrpení jednotlivců“ (2005:

---

² Eyal (2004) se zabýval tzv. vůlí k paměti (will to memory) ve střední Evropě. V kolektivní paměti zkoumal zejména roli intelektuálů v konstruování kolektivního traumatu. V souvislosti s odsunem Němců podle něho nedošlo k přijetí intelektuálů-disidentů coby ochránců kolektivní paměti a identity, avšak jejich vliv byl spíš okrajový a jejich apel na morálku, hledání pravdy a spravedlnosti nebyl zahrnut do kolektivní identity.

³ Psychické trauma je v psychoanalýze spojováno se vznikem neuróz a psychóz. Zabýval se jím ve svých pracích Freud. Individuální trauma z válečných událostí bylo nazýváno „shell shock“. V reakci zejména na psychické poruchy rozvinuté v souvislosti s válkou ve Vietnamu a Koreji byla v 80. letech stanovena lékařská diagnóza posttraumatické stresové poruchy (PTSD). (Smelser, 2004) Podrobněji přibližuje psychoanalytické pojetí traumatu a jeho spojitost s kolektivním traumatem např. Caruth (1996). Autorka rozvíjí Freudovu teorii traumatické neurózy, popírání traumatických vzpomínek a přispívá k rozvoji léčení posttraumatické stresové poruchy.

346). Dochází ke kulturní dezorientaci celé skupiny, neboť významy, které považovala za samozřejmé, jsou narušeny. Kolektivní trauma se odlišuje od individuálního tím, že se projevuje na sociální a kulturní úrovni a nikoli na psychické. (ibid) Pro úhrn četných individuálních traumat používá Sztompka (2004) pojem „masové trauma“. Tato traumata postihují najednou větší množství osob, avšak ovlivňují jejich individuální biografie a nikoli kolektivní identitu skupiny. Nejedná se tedy o trauma kolektivní. Kolektivní trauma trvale poznamenává sociální skupinu a její kulturní rámec. Na počátku traumatu je událost různého typu a rozsahu. Následují kulturní interpretace a vyprávění o události, které vedou k bouřlivému kolektivnímu jednání, názorům a náladám ve společnosti. (Robben, 2005)

Jedná se o jev, který ovlivňuje kolektivní identitu a paměť generací, skupinové vědomí a sociální pořádek. Podle Alexandra „kulturní trauma nastává, pokud členové kolektivity pocítí, že byli vystaveni otřesné události, která zanechala nesmazatelné stopy na jejich skupinovém vědomí, navždy poznamenala jejich paměť a zásadně a nezvratně změnila jejich budoucí identitu“ (2004: 1). Trauma lze tedy chápat jako „kolektivní odpověď na událost, která je považována za ochromující a nepředvídanou hrozbu narušení kulturní identity a sociálního pořádku“ (Giesen, 2001: 14473) a společenských hodnot (Neal, 1998: 5). Z jiného pohledu lze kulturní trauma nahlížet jako soubor sociálních praktik, jež jsou obsahem kolektivní paměti skupiny a které se vážou k traumatizující události. Tyto praktiky jsou strukturovány podle místa a času. Zároveň může být trauma chápáno jako diskurs, který obsahuje vzpomínky ale též zapomnění, historické vědomí, symboly, významy a názory vztahující se k traumatizující události a jejím důsledkům. (Aarelaid-Tart, 2006)

Autoři používají různá označení v souvislosti s východisky svého pojetí daného konceptu. Alexander et al. (2004) vychází z kulturní sociologie a hovoří o „kulturním traumatu“. Pojem „sociální trauma“ je spojován se sociologií skupin a kulturních komunit (Giesen, 2001). Jiný pohled představuje Robben (2005: 345), který ve své etnografické knize o traumatu a násilí v Argentině rozlišuje „sociální“ a „kolektivní“ trauma. Oba pojmy se vztahují ke kolektivitám. Kolektivní trauma zasahuje stát, společnost jako celek. Sociální trauma má následky pro specifickou skupinu – např. oběti násilí nebo viníky násilí⁴. Dle Robbenova pojetí je kolektivní trauma sociálně komplexním a morálně různorodým jevem. Neal (1998) je zastáncem historizujícího přístupu. Svůj koncept „národního traumatu“ podrobně nerozpracovává, ale představuje jej na různých událostech z historie Spojených států. Primární skupinou dotčenou traumatizující událostí je pro něho národ.

---

⁴ Robben (2005) rozlišuje na příkladu historických událostí v Argentině v druhé polovině 20. století tři skupiny: oběti, viníky a pozůstalé či hledající své blízké. Každá z těchto skupin představuje vlastní interpretaci události.

„Kolektivní trauma“ se zdá být obecnějším pojmem, který je používán všeobecně pro traumata, která zasahují společenství osob. Proto budu i v této práci používat právě tento pojem.

1.1 Konstruktivistická perspektiva ve zkoumání kolektivního traumatu

Na problematiku kolektivního traumatu bude nahlíženo ze sociálně konstruktivistické perspektivy. Cílem je porozumět významům, které jsou traumatickým událostem připisovány, a zároveň pochopit proces a mechanismy utváření traumatu. Konstruování významů probíhá v rámci každodenních sociálních interakcí. (Berger a Luckmann, 1999) Konstruktivistická perspektiva se zdá být nejvhodnějším možným přístupem pro porozumění tomuto jevu.

Z konstruktivistické perspektivy je zřejmé, že ne každá událost, která se může stát traumatem, se jím skutečně stane. Existují potenciální traumata, která však nepřesvědčí společenství o své důležitosti a nejsou jim připisovány traumatické významy (Smelser, 2004). Může tedy dojít i k situacím, kdy „události nebo situace s objektivně silným traumatickým potenciálem nemusí vyústit ve skutečné trauma, protože jsou zlehčovány, racionalizovány či reinterpretovány způsobem, který je činí neviditelnými, neškodnými nebo dokonce příznivými a prospěšnými“ (Sztompka, 2004: 165)

Kolektivní trauma s sebou přináší specifické rysy, které jej odlišují od traumat individuálních. Lidé vnímají podobnosti mezi svojí neutěšenou situací a situacemi ostatních a definují je jako sdílené. Začínají o věcech hovořit, sdělují si své postřehy a zážitky, kolují fámy a mýty. Dochází k pokusům identifikovat příčiny a jejich viníky. Lidé se odhodlávají k aktivitě, jsou hledány kroky k vypořádání se s traumatickou událostí. Trauma se dotýká veřejných diskuzí, přebírají je média, literatura, umění či film. K vyjádření traumatu dochází nejen na úrovni symbolické, ale jsou realizovány protestní a další akce. Intenzivní interakce vedou k formování skupin, sociálních hnutí či politických stran. (Sztompka, 2004) Kolektivní trauma se tedy utváří tím, že traumatizující událost se stává předmětem veřejného diskursu a sociální akce. Jedná se o kulturní a sociální konstrukt. Probíhají vyjednávání a symbolické boje o uznání významů traumatu mezi různými skupinami aktérů. Významy jsou zakódované ve sdílené kultuře, ve které dochází k definování a rámcování situací a událostí každodenního života. Trauma se stává součástí kolektivní paměti a identity společenství. (Alexander, 2004)

Alexander (2004: 12-15) v souvislosti s konstrukcí traumatu hovoří o utváření nového dominantního vyprávění (new master narrative), které reprezentuje trauma. Každé takové vyprávění nese určité obsahy, jež jsou součástí symbolické a sociální konstrukce. Musí v něm

být vyřčena podstata trápení. Je třeba říci, co se konkrétně přihodilo. Jsou rozpoznány oběti událostí a formována jejich identita. Dále se středem zájmu stává vztah mezi oběťmi a širším publikem. Traumatické vyprávění je dovršeno odhalením viníků a připsáním odpovědnosti. Tyto obsahy jsou předmětem symbolických bojů mezi nositeli traumatu, jak již bylo zmíněno výše.

1.2 Nositelé traumatu

Traumatizující události zasahují různé skupiny aktérů. Tito aktéři, nebo též nositelé traumatu, přisuzují svým zkušenostem různé významy a sehrávají nejvýznamnější úlohu v konstruování traumatu. Stejná událost se tak může jevit odlišně s ohledem na způsob účasti, historický, sociální a politický kontext a další okolnosti. Neal (1998) ukazuje na příkladu atomového útoku na Hirošimu a Nagasaki během druhé světové války odlišné konstrukce významů Američany a Japonci. Američané akt obhajují jako nezbytnou strategii pro ukončení druhé světové války. Japonci v něm vidí zločin proti lidskosti a test atomové technologie. Zároveň tento výklad dle Neala napomohl Japoncům ztlumit pocity ponížení a hanby z porážky ve válce. Je tedy zřejmé, že kolektivní konstrukce významu se odvíjí od potřeb skupiny a dalších faktorů.

Nositelé traumatu (carrier groups)⁵ sehrávají zásadní roli sociálních agentů v procesu traumatu a vytváření významů. „...mají jak ideové, tak materiální zájmy, které jsou umístěny na zvláštních pozicích sociální struktury a zároveň mají určitý diskursivní talent pro vyjádření svých požadavků.“ (Alexander, 2004: 11) Existují různé skupiny, jež lze zařadit mezi nositele traumatu. Alexander (ibid) představuje institucionální arény, v jejichž rámci je trauma vytvářeno a reprezentováno a do nichž spadají různé skupiny nositelů traumatu. Tyto arény lze chápat jako pole zájmů, ve kterých se uskutečňují symbolické boje o definici významů ve smyslu teorie Bourdieu (1998). Jednání aktérů je vedeno vidinou zisku různých kapitálů. Zároveň probíhají boje o uznání výkladů mezi jednotlivými sociálními poli (arénami ve smyslu Alexandra). Tyto výklady se mohou týkat právě traumatické události, obětí a pachatelů a vztahů mezi nimi.

Náboženská sféra a její aktéři se pokoušejí odpovědět na otázku „proč Bůh dopustil toto zlo?“ (Alexander, 2004: 15) a hledají možná vysvětlení nelidského utrpení. Právo přispívá ke kulturní klasifikaci tím, že vynáší definitivní rozsudky ohledně odpovědnosti,

---

⁵ Anglický termín „carrier groups“ nelze jednoznačně přeložit do češtiny tak, aby si zachoval svůj obecný význam. Proto budu používat pojem „nositelé traumatu“ ve spojitosti s aktéry, kteří se účastní připsování a utváření významů spojených s konstrukcí traumatu.

trestů a materiálního odškodnění. Tyto oficiální závěry nemají co do činění s tím, jak pachatelé sami sebe nahlíží, jak se vyrovnávají s odpovědností a s kým se širší publikum identifikuje. Takové závěry přináší například umění, které vytváří specifické žánry, vyprávění a představy. Vstoupí-li trauma na půdu vědy, stane se předmětem důkazního zkoumání a přezkoumávání za použití vědeckých metod. Státní byrokracie v procesu utváření traumatu uplatňuje vládní moc prostřednictvím národních vyšetřovacích komisí a policejního vyšetřování. Konstrukci traumatu usměrňuje vzhledem k národním prioritám a jako ve všech ostatních polích vzhledem k osobním zájmům, získání kapitálů různého typu (Bourdieu, 1998). Významnou úlohu hrají média. Reprezentace traumatu je výběrová, některé interpretace jsou zvýrazňovány, jiné potlačeny, což může mít důvod v boji o čtenáře nebo ve vlivu elit a politiků na vlastníky médií. Podle Giesena (2004a) média reprezentují minulost, utvářejí kolektivní paměť a přispívají ke globalizaci traumatu. Škola a vzdělávací instituce jsou dalšími nositeli významů. Mají vliv na formování světového názoru a kolektivní paměti mladých lidí. Kubiš (2005) zkoumal konstruování národní identity, jejích hranic vůči jiným národům, a kolektivní paměti v učebnicích dějepisu vydaných po roce 1918.

1.3 Způsoby vyrovnávání se s traumatem

Skupiny, které prožily trauma a jejichž identita byla narušena, se snaží s danou situací vypořádat. Sztompka (2004: 184-188) využívá Mertonovo rozlišení různých způsobů adaptace v situaci anomie k vysvětlení procesu zvládnutí traumatu. Aktivními reakcemi jsou inovace a rebelie, pasivními strategiemi jsou ritualizace a stáhnutí se. Inovace spočívá v tvořivé snaze změnit vlastní situaci směrem ke zmírnění traumatu a vyrovnání se s vlastní minulostí. Rebelie patří mezi nelegitimní způsoby jednání odporující morálním či právním pravidlům. Tomášek (2004) uvádí jako příklad extrémistické a populistické reakce českých politiků na odsun sudetských Němců v 90. letech 20. století. Lidé se dále mohou vyrovnávat s traumatem prostřednictvím uplatňování prvků ritualizace. Bezpečí je zajišťováno skrze následování tradic a navyklých způsobů jednání přesto, že se v nových změněných podmínkách stávají bezvýznamnými. Podle Tomáška (ibid) se jedná o udržování obrazu nepřítele a užívání klišé a stereotypů ve společenském diskursu. Poslední strategií je stáhnutí se, útěk od traumatu, rezignace, pasivita a zastávání diskursu nezměnitelnosti osudu. Jednou z forem je „ghettoizace“ (Sztompka, 2004: 187), kdy dochází k upevňování sociálních vazeb, lidé se stahují do etnických, regionálních či jiných komunit.

1.4 Traumatický proces a jeho následky

Kolektivní trauma pro Sztompku není příčinou ani následkem události, nýbrž procesem. Hovoří o tzv. „traumatické sekvenci“ (2004: 168-189), která je dynamickým sledem typických etap. Traumatická sekvence začíná sociální a kulturní změnou, událostí, která je nenadálá, hluboká a neočekávaná a která se dotýká velké části populace. Odpovědí na tuto změnu je kulturní dezorientace a zmatek. Trauma vyvolává množství mentálních či behaviorálních symptomů jako např. existenční nejistotu, rozpolcenost, úzkost, zmařené naděje. Tváří v tvář traumatu a jeho důsledkům společnost vyvíjí strategie směřující k vypořádání se s touto situací. Výsledkem je zvládnutí traumatu a ustálení nových kulturních rámců.

Ve Sztompkově (2004) výkladu se trauma zdá být podnětným a sjednocujícím rysem společnosti. Kromě negativních efektů s sebou trauma přináší i „zárodek nového kulturního systému“ (ibid: 194). Trauma může posilovat solidaritu, vzájemnost a sounáležitost členů společenství (Neal, 1998). Ne vždy však je trauma kreativní, většinou má pustošivé následky. V případě nefungujících adaptačních mechanismů může dojít k bludnému kruhu kulturní destrukce. Traumatické symptomy nabírají na síle, dezintegrace a nedůvěra se prohlubují, občanská iniciativa je ochromena a převládá apatie a rezignace. V této vážné situaci může dojít až k úplné ztrátě kulturní identity. Sztompka (2004) na příkladu postkomunistického Polska představuje traumatické symptomy. Je však možné je zobecnit i na jiné situace. Následkem traumatu může být ztráta důvěry v instituce, veřejné činitele i spoluobčany. Symptodem kulturního traumatu je pesimistické nahlížení budoucnosti a uchovávaní nostalgického obrazu minulosti. Politická apatie je dalším průvodním jevem traumatu. Násilí a traumatizace dopadá na různé úrovně sociálního života a vztahů: veřejné, politicko-militantní, rodinné a osobní (Robben, 2005).

2 Kolektivní trauma pachatelů

2.1 Rysy kolektivního traumatu pachatelů

Většina studií o kolektivním traumatu se věnuje traumatu obětí. Trauma pachatelů se odlišuje zejména v morálním aspektu. Robben (2005) spojuje trauma s morálním světem a přičítá mu politické a sociální dopady. Trauma chápe zejména jako následek násilí. Společné pro celou traumatizovanou společnost i pro jednotlivé skupiny je utrpení. To, co odlišuje jednotlivé

skupiny nositelů sociálního traumatu, je odlišná interpretace a postavení na různých stranách pomyslné morální hranice.

Viníci zřídka dávají najevo svoji vinu a zapojení do událostí, zdají se být němí a snaží se skrývat svoji identitu. Oproti tomu přihlízející (diváci) zastávají rozpolcenou pozici mezi vinou z nečinnosti, dobrovolnou lhostejností a nedostatkem odvahy. Tyto charakteristiky představují podle Giesena (2004a, 2004b) rysy kolektivního traumatu pachatelů, resp. přihlízejících. Kolektivní trauma pachatelů provází nejdříve mlčení a popírání viny. Po období latence začíná být trauma vyzýváno a stává se předmětem veřejného a mezigeneračního diskursu. Vyzývatelem může být nová generace. Stigma kolektivní viny je připisováno těm, kdo se zdají být mimo morální řád. Konstruování traumatu probíhá v rámci veřejného diskursu, odborných výzkumů a debat, je uchováváno v kolektivní paměti prostřednictvím rituálů, kulturních výtvorů a vzpomínkových akcí. Trauma se dotýká nejen celospolečenské (národní) úrovně, ale ovlivňuje též lokální identity. Místní hnutí zakládají památníky a pořádají akce vztahující se k místním událostem. V případě traumat většího rozsahu dochází ke globalizaci traumatu. Příkladem je zakládání muzeí a památníků holocaustu po celém světě. Rituály a připomínání jednak přispívají k usmiřování mezi pachateli a oběťmi a jednak posilují kolektivní identitu a chrání ji před pochybnostmi.

Následkem traumatu může být podle Robbena (2005) odvetné násilí, odplata, rebelie, snaha o napravení ztrát či revoluce v důsledku nahromaděné křivdy. Robben popisuje dynamiku násilí-trauma-násilí. „Akutní sociální traumata byla následována posttraumatickými následky, které vyvolaly více násilí a způsobily nová akutní trauma v dynamice násilí-trauma-násilí.“ (ibid: 348) Je zřejmé, že členové skupin uplatňujících násilí, mohou měnit své role obětí a viníků v důsledku reakce na předchozí události. Na základě této dynamiky lze pochopit některá kolektivní traumata pachatelů a jejich dynamiku. Odsun sudetských Němců lze v tomto pohledu nahlížet jako reakci české společnosti na násilí a křivdy způsobené během druhé světové války nacisty.

2.2 Trauma pachatelů: případ poválečného Německa

Trauma pachatelů je nejčastěji spojováno s nacismem. Giesen (2004a, 2004b) se zaměřuje na konstruování traumatu a formování identity v poválečném Německu. Konstrukce národní identity nemůže být oddělena od minulosti. Zjistí-li jedinci, že členové jejich společenství nebyli v určité situaci hrdiny, nýbrž viníky události, dochází k narušení kolektivní identity. Paměť se stává traumatickou. Viníci jsou chápáni jako subjekty, které z vlastní vůle odlidšťují

jiné subjekty, čímž narušují suverenitu a posvátnost těchto subjektů. Německá poválečná identita byla utvářena ve světle odhalení holocaustu. Během války zaznamenalo Německo citelné ztráty, které byly jistě traumatické, avšak nevyvolaly masové hnutí truchlení a vzpomínání. Morální ospravedlnění války nebylo ze zpětného pohledu myslitelné. Součástí identity se stal stud, ztráta sebeúcty a morální otupělost. Obraz Německa jako předválečného kulturního národa byl nahrazen traumatizujícím obrazem zločinů proti lidskosti a odkrytím holocaustu a koncentračních táborů. Reakcí Německa bylo mlčení a popírání. Kolektivní vědomí se snaží zavrhnout vnímání traumatické události ve chvíli, kdy se odehrála. Nastává období latence, po kterém teprve může být událost vyřčena a uchopena. Morální identita byla narušena a bylo těžké ji obnovit. Pouze málo lidí hovořilo o odpovědnosti a roli přihlížejících, kolaborantů či členů strany. Trauma viny se po válce nemohlo stát ústředním tématem veřejného diskursu.

Ustavila se tzv. koalice ticha (Giesen, 2004a), která zahrnovala nejen německou veřejnost a politickou scénu, ale i vítězné spojence. Důvody ticha se různily. Světonázor, který mladší generace (tzv. Hilerjugend generace) považovala za samozřejmý a jediný možný, byl narušen s prozřením na konci války. Starší generace, která prožila nejen nacistickou éru, ale též hospodářskou krizi a první světovou válku, mlčela z důvodu pocitu vlastní viny, že nezabránila rozpínání nacismu. O holocaustu se hovořilo ve spojitosti s válkou a jeho oběti byly dávány do souvislosti s oběťmi na straně Německa. Toto období latence znamenalo vytěsnění traumatické události z kolektivního vědomí. Do koalice ticha se nezapojili intelektuálové. Němci požadovali vytvoření nových očištěných vyprávění, která by ukazovala rozpor mezi utlačovateli a ostatními lidmi. Nacističtí vůdci v čele s Hitlerem představovali zosobnění zla, které ohrozilo nevinné německé občany svedené do slepoty vůči dění. Tato démonizace vedla k posunu od morální odpovědnosti a viny směrem k rekonstrukci Němců coby obětí nacismu. Další posun ve veřejném diskursu nastal při vytvoření nové koncepce individuální trestní viny, čímž byla částečně zastíněna vina kolektivní. Němci se tak vymanili z pozice obětí. Diskurs individuální viny byl upevňován rituály soudních líčení s nacistickými vůdci. Vytvoření hranice mezi většinou normálních a nevinných Němců a několika málo zločinci přispělo k formování národní identity. Po rozdělení Německa se v Německu východním začala utvářet nová socialistická identita a vina za nacistické zločiny byla přesunuta za hranice na Německo západní. Poválečná identita v západním Německu byla utvářena na jiných principech než ideologie a politika. Základem nové kolektivní identity se staly nadčasové ctnosti spojené s prací a hospodářským rozvojem.

Trauma se začalo konstruovat až s nabouráním mlčení. Koalici ticha prolomila poválečná generace v 60. a 70. letech. Děti druhé generace začaly svým rodičům pokládat otázky ohledně jejich viny.⁶ Mladí Němci, aniž by válku prožili, pocívali stigma kolektivní viny a studu, nechtěli patřit do národa svých rodičů (Moses, 2007). Identita začala být rekonstruována na traumatickém základě, změnily se její hranice. Mýtus Němců coby obětí byl nabourán a druhá generace požadovala přijetí kolektivní odpovědnosti za válečné dění.⁷ Holocaust se stal ústředním tématem veřejného diskursu. Rituály v této situaci představovaly způsoby vyrovnávání se s traumatem a ztrátami. (Giesen, 2004a)

3 Generace jako nositel kolektivního traumatu

3.1 Generace a Mannheimův odkaz

Jak už bylo řečeno výše, traumatické události postihují společenství lidí. Těmito společenstvími mohou být generace (Giesen, 2007; 2004a; 2004b; Eyerman, 2004; Marada, 2007). Generace se zdá být vhodnějším nositelem traumatu než např. komunita z několika důvodů. Kolektivní trauma a s ním spojené vzpomínky jsou vždy vázané na kolektivitu lidí. Sociální skupiny jsou však mobilní a hranice jejich identity a paměti fluidní, proto je těžké je definovat podle místního nebo časového hlediska. Z takto definované skupiny by mohli být vyjmuti např. lidé žijící v exilu. Proto je třeba ustavit nositele traumatu a kolektivní paměti podle jiných hledisek. „Kolektivní paměť neexistuje pouze v jedincích, ale ve skutečnosti je situována v kulturních artefaktech.“ (Igartua a Paez in Eyerman, 2004: 70) Generace se odlišují podle prožitku určité události a s ní svázané sdílené paměti a zároveň způsobů interpretace a přidělování významů, např. skrze kulturní výtvořiny generace. (Eyerman, 2004)

Podle dnes již klasického konceptu Mannheim (2007) je generace nositelem několika zásadních rysů. Aby se skupina jedinců mohla považovat za generaci, musí být zasazena v tomtéž sociálním prostoru. Jedná se o lidi, kteří se narodili ve stejné historické periodě a kulturní oblasti. Zároveň musí být jedinci propojeni tzv. generační souvislostí. Toto propojení lze chápat jako sdílení historických zkušeností a „*participaci na společných osudech*

---

⁶ Kolektivní vinu nesl podle druhé generace celý národ, jehož členové hráli za války různé role: voliči, členové strany, přihlížející, kolaboranti, fanatičtí stoupenci, stejně jako současníci, kteří neodvrátili hrozné zločiny, které byly spáchány ve jméno Říše (Giesen, 2004a: 128).

⁷ Velmi významnou roli zde sehrála návštěva německého kancléře Willyho Brandta ve Varšavě v roce 1970. Svým gestem u památníku obětí varšavského ghetta učinil přiznání a přijetí kolektivní viny německého národa. Jednalo se o zásadní krok v německé poválečné historii a v konstrukci traumatu pachatelů. (Giesen, 2004a)

historicko-sociální jednotky“⁸ (ibid: 30). Třetí podmínkou vymezení generace podle Mannheimova je koexistence generačních jednotek v rámci společnosti. Skupiny, které sdílejí stejnou generační souvislost, avšak vnímají své prožitky odlišnými způsoby, představují různé generační jednotky.⁹

Na Mannheimův odkaz navazují další autoři (např. Corsten, 2007; Giesen, 2007; Marada, 2007) a doplňují jeho koncept generace o další prvky. Generace je vztahovým pojmem a je tudíž utvářena prostřednictvím vymezení se vůči jiným generacím (Corsten, 2007). Způsoby, jakými generace identifikuje sama sebe a interpretuje historické procesy, lze dle Corstena (ibid) nalézt v diskursivních praktikách. Corsten dále připomíná, že generace se stala klasifikačním znakem kolektivní identity. Je patrné, že kolektivní identita se ustavuje na základě generační zkušenosti, sdíleného vědění a kolektivní komunikace (Giesen, 2001).

3.2 Trauma, paměť a generace

Traumatická událost je historickou zkušeností, jež váže jedince ve smyslu Mannheimovy generační souvislosti (2007). Oběti, viníci a přihlízející mohou být chápáni jako jednotky generace, kterou zasáhlo trauma. Kolektivní trauma je v tomto případě generační souvislostí, společným prožitkem a interpretací události, která váže aktéry dohromady v jednu generaci. Sdílená traumatická zkušenost se vtiskne ve formě vzpomínek do kolektivní paměti a stane se součástí kolektivní identity generace. Eyerman používá v návaznosti na Mannheimova pojem „generační paměť“ k označení sdílených vzpomínek osob, které prožily určitou část životního cyklu ve stejném okamžiku (2004: 70). Prožitek, který formuje generační vědomí, nemusí být pouze přímá zkušenost, může se jednat i o zprostředkovaný zážitek, zejména skrze média (ibid).

Důležitou roli hraje věk členů generace v době prožitku. Podle Mannheimova mají významné události prožité během adolescence a rané dospělosti nejdůležitější potenciál pro formování pozdějšího života (Corsten, 2007; Marada, 2007; Eyerman, 2004). V tomto věku se formuje individuální identita a sebe-interpretace jedince, je zde silná potřeba sounáležitosti k nějaké kolektivitě. Dochází ke konfrontaci sebe-definice s biografickým, historickým a kulturním prostředím. Generace kolektivně vymezené časem, utvářené v období adolescence,

---

⁸ V originále zvýraznil autor.

⁹ Jako příklad může opět posloužit Robbenovo (2005) odlišení tří skupin, které se staly nositeli traumatu v Argentině: oběti, viníci a pozůstalí či hledající své blízké. Tyto tři skupiny lze nahlížet v Mannheimově perspektivě generačních jednotek, neboť splňují dané podmínky: jedná se o jedince, kteří žili na jednom místě v jedné době, v Argentině v 2. polovině 20. století. Prožili společné útrapy násilí a politického teroru v tzv. Špinavé válce. Interpretace traumatických prožitků se u těchto skupin liší především v morálním hledisku (Robben, 2005).

jsou omezené historickým časem a v určité chvíli „pře-rostou“ do dalšího stádia životní dráhy. (Corsten, 2007: 59-60) Podle jmenovaných autorů prožitky traumatické události ve věku adolescence či rané dospělosti s vysokou pravděpodobností ovlivní budoucí jednání generace, formování kolektivní identity a vryje se do generační paměti.

3.3 Generace jako vztahový fenomén

Význam věku, v němž došlo k traumatickému prožitku, již byl zmíněn. Nyní se zaměřím na odlišnosti mezi různými generacemi v souvislosti s vnímáním a interpretováním traumatu. Jedna historická událost může mít pro různé generace různý význam, je jí připisována různá důležitost a existují na ni odlišné názory. Lze hovořit o tzv. nesoučasnosti současníků¹⁰, kdy dochází k časové nesourodosti mezi událostmi či stavy reality (Mannheim, 2007; Giesen 2007). „V tomtéž chronologickém čase žijí různé generace. Protože však skutečný čas je jen čas žitý, žijí vlastně všichni v kvalitativně velmi různém vnitřním čase.“ (Mannheim, 2007: 16) Stejná doba, i když sdílená s ostatními současníky, je pro každého „jiným věkem sebe sama“¹¹ (ibid).

Giesen (2007) v této souvislosti popisuje rozdílnou paměť generací. Událost může být různými skupinami nahlížena a interpretována různě. „Co jedna strana chová v paměti jako vítězství, je pro druhou stranu hořkou porážkou.“ (ibid: 71) Rozdílná paměť se tak může stát překážkou porozumění v rámci jedné společnosti. Členové generace, která prožila traumatickou událost, mají pocit, že jim jejich potomci nerozumí, že ten, kdo neprožil danou dobu, nemůže jejich prožitky chápat. Marada hovoří o paradigmatickém generačním postoji (2007: 94). Generace je vztahovým fenoménem. Příslušnost ke generaci může být pocíťována pouze ve vztahu k jiným generacím, jejich reprezentantům a interpretacím. Generační identita a generační rozdíly se utvářejí v rámci kolektivity se společnou historií, ačkoli existují rozdíly v jejím interpretování a pamatování. (ibid)

Generace jsou časově omezené. Kritéria jedné generace ztrácejí s příchodem nové generace věrohodnost. Mění se interpretační rámce a významy. (Corsten, 2007) Traumatická událost, kterou prožila jedna generace velmi silně, může být pro následující generaci nepodstatná a zapomenutá. Nebo naopak, generace prožila určitou událost na straně viníků či diváků a snaží se tuto událost vytěsnit z paměti, avšak nová generace na událost upozorní, přiřkne jí nové významy, reinterpretuje ji a zformuje se kolektivní trauma. Tak tomu bylo

---

¹⁰ Jde o český překlad německého slovního spojení „die Ungleichzeitigkeit des Gleichzeitigen“ (Marada, 2007). Tento koncept vytvořil Ernst Bloch ve 30. letech 20. století (Giesen, 2007).

¹¹ V originále zvýraznil autor.

v poválečné generaci Němců, která začala klást svým rodičům otázky o vině za události holocaustu.

3.4 Mezigenerační přenos traumatu

Jedním z dopadů traumatu na společnost je jeho přenos na další generace. Dosud provedené studie se zaměřovaly na výzkum druhé generace holocaustu. Výsledky ukázaly, že děti přeživších se snažily zadržovat vlastní agresi a rebelii ve snaze kompenzovat ztráty svých rodičů a odčinit tak jejich utrpení a poškození. Naproti tomu přeživší rodiče se snažili vynakládat nadměrnou péči svým dětem jako obranu proti případným novým ztrátám. U dětí se objevovaly psychické problémy, které měly počátek v traumatu jejich rodičů. Děti se po válce staly symbolem vítězství, snahy o znovuvytvoření rozbitých rodin a zachování kulturní tradice. Zdá se však, že třetí generace se vymanila z břemene svých rodičů a prarodičů a obrátila se směrem k budoucnosti. (Robben a Suárez-Orozco, 2000)

Transgenerační přenos se uskutečňuje též na kolektivní úrovni. Volkan a Itzkowitz (2000) vytvořili koncept „vybraného traumatu“ (chosen trauma) pro vysvětlení rozvoje kolektivní reprezentace sociální skupiny jako oběti minulých ztrát a ponížení.¹² Důležitým aspektem kolektivní identity se stává historické ponížení a potřeba napravit minulé křivdy. Přestože si skupina vědomě nezvolila, že se chce stát obětí, pocity smutku a ztráty jsou transformovány do kulturních vyprávění a mýtů, jež se stávají nedílnou součástí sociální identity. Vybrané trauma se stejně jako kolektivní trauma v podání Alexandera et al. (2004) váže na historickou událost, která postihuje kolektivitu lidí. Vybrané trauma se pojí s částečnou či úplnou neschopností dané skupiny truchlit. Ta nevědomě očekává, že příští generace učiní zvrát v jejím vlastním ponížení. Trauma se může i po několik generací jevit jako skryté a následně být rozdmýcháno prožitkem reálného či vykonstruovaného ohrožení identity.¹³ Potomci se identifikují se symbolickou konstrukcí traumatu, aniž by jej prožili na vlastní kůži. Trauma předků, pocity minulých zranění a kulturní obrana proti nim se stávají součástí jejich vlastní kolektivní identity (Volkan, Itzkowitz, 2000)

Kolektivní traumatické vzpomínky jsou přenášeny skrze rituály, vzpomínkové akce, památníky, vyprávění, historické studie a tělesné praktiky (Robben a Suárez-Orozco, 2000).

---

¹² Volkan a Itzkowitz (2000) svůj koncept „vybraného traumatu“ ukazují na příkladu utváření novodobé řecké a turecké identity a na dynamice vzájemných vztahů mezi Řeky a Turky.

¹³ Volkan (1996) popisuje nepřátelství mezi křesťanskými Srby a bosenskými muslimy, které přetrvává šest set let. Mýty, nenávisť a touha po odvetě mezi oběma tábory byly znovu zažehnuty Miloševićem v 90. letech 20. století. Schutzenbergová (in Bloomfield, 1999: 26) popisuje dopad bitvy na Kosově poli ve 14. století na utváření novodobé kolektivní identity: „Kosovo je součástí dnešní srbské identity. Když dnes Srbové válčí s Muslimy, válčí také s Osmany z dávné minulosti.“

Bloomfield (1999) představuje koncepty „syndrom předků“ a „syndrom výročí“, podle kterých mohou být nerozřešená traumata přenesena z generace na generaci zejména během oslav výročí, státních svátků a dalších vzpomínkových akcí. Potomkům obětí traumat se vybavují vzpomínky na události, které jim byly zprostředkovány rodinnými či kulturními vyprávěními. Transgenerační přenos traumatu může být uskutečňován vědomě i nevědomě, dokonce i skrze mlčení. Ticho a nedostatek informací o realitě rozvíjejí představivost a pobízejí další generace k otázkám ohledně minulých událostí a vyrovnání se s traumatem. Ticho tedy může vést k silnějším dopadům traumatu na další generace.

4 Trauma jako základ formování kolektivní identity

4.1 Kolektivní identita, její utváření a hranice

Základem kolektivní identity je sdílený pocit „my“¹⁴ spjatý s reálnými či domnělými znaky a prožitky mezi členy kolektivity ve vztahu k „Jiným“. Kolektivní identita je formována sdíleným pocitem „my“ a akční složkou „kolektivního jednání“. Společně zažívané pocity a představy motivují lidi ke kolektivnímu jednání ve jménu skupiny. (Snow, 2001) Corsten (2007) zmiňuje pojem „my-pocit“. Kolektivity sdílejí nejen něco společného, ale také pocit, jistý druh vědění, že mají něco společného.

Vycházíme-li z konstruktivistické perspektivy, kolektivní identita je utvářená, rekonstruovaná či sestavovaná.¹⁵ Identita je formována jazykem a věděním v rámci sociálních interakcí aktérů, neexistuje sama o sobě, vždy je konstruována (Berger a Luckmann, 1999). Jinými slovy, identita může být nahlížena jako „proměnlivé vědění o jiných a o nás samých“ (Szaló, 2003b: 18). Eisenstadt a Giesen (2003) shrnují základní rysy kolektivní identity. Identita podle nich není přirozená, nýbrž sociálně konstruovaná. Tato konstrukce je výsledkem záměrných či nezáměrných interakcí, v jejichž rámci se formuje znak „podobnosti“ mezi členy téže skupiny a „odlišnosti“ vůči jiným. Členové kolektivity se vzájemně vnímají jako podobní a sobě rovní. Dalším rysem kolektivní identity je sociální konstrukce hranic. „Tyto hranice odlišují a oddělují skutečné mnohotvárné procesy interakce

---

¹⁴ V originále je použit termín „we-ness“, který je však do českého jazyka těžko přeložitelný. Proto používám zjednodušený překlad „my“.

¹⁵ Snow (2001) představuje další perspektivy, ze kterých lze nahlížet identitu. Podle primordiální perspektivy je identita biologicky předurčena (rasou, rodem, sexuální orientací či psychologickou predispozicí). Zastánci strukturalistického pohledu shledávají kolektivní identitu vytyčenou strukturální spojitostí a podobností (sociální třída, etnicita, národnost).

a sociálních vztahů; ustavují linii mezi uvnitř a vně, mezi cizími a bližními, příbuznými a nepříbuznými, přáteli a nepřáteli, kulturou a přírodou, osvíceností a pověrou, civilizací a barbarstvím.“ (ibid: 363) S hranicemi souvisí procesy zahrnování a vylučování a s nimi související „in-groups“ a „out-groups“. Snahou je ukázat nečleny jako protikladné vůči členům.

4.2 Občanství a národnost jako kategorie kolektivní identity

Kolektivní identita je mnohvrstevnatý a vícerozměrný jev. Podle Snowa (2001) obsahuje identita dimenzi kognitivní, emocionální a morální. Jednotlivé vrstvy kolektivní identity se odlišují svou šíří a otevřeností. Těmito vrstvami je např. komunita, sociální hnutí, organizace či národ. (ibid) Z jiného pohledu se mnohvrstevnatost identit projevuje v sociálních identitách. Sociální identity lze chápat jako typy identity, jež odkazují k určitým formám vědění zasazeným v diskursivních praktikách skupiny. Specifické typy identit lidé typifikují tak, že je vztahují k různým společenstvím. (Szaló, 2003b)

Szaló (2003c) analyzuje mechanismy symbolické moci a konflikt mezi národností a občanstvím jako kategoriemi sociální identity. Občanství a národnost byly ustaveny jako nejdůležitější kategorie příslušnosti v moderním státě. Občanskou identitu lze chápat jako příslušnost ke komunitě státu. Národní (etnicko-národnostní) identita představuje příslušnost k národu. V tomto pohledu jsou republika či stát pojímány jako politické společenství občanů založené na principu dobrovolnosti. Naproti tomu národ je chápán jako komunita, jejíž členství nevyplývá z volby, ale ze sdílené historie, kultury a původu. Vztah mezi občanskou a národní identitou není pevně daný. Podle Habermase „kulturní identita, jež je základem občanské identity, nemusí mít formu identity etnicko-národní“ (in Szaló, 2003c: 41). Občanství a národnost hrály důležitou roli v utváření identity v poválečném Československu, proto je pravděpodobné, že budou ovlivněné traumatickými událostmi odsunu Němců.

4.3 Solidarita, racionalita a stigma

S konceptem identity a kolektivního traumatu se pojí další související koncepty, které je třeba zmínit. Jedná se o solidaritu, racionalitu a stigma. Identitu skupiny nelze odloučit od solidarity. Identitu lze nahlížet jako příslušnost ke skupině, s níž se její nositelé identifikují a zažívají solidaritu a loajalitu v rámci skupiny. (Szaló, 2003c) Solidarita musí být subjektivně pocíťována, vede k začleňování. „Ústřední solidarita“ se váže k „ústřední skupině“, která je nositelem identity. Zároveň se formují okrajové skupiny, jež usilují o rozšíření ústřední

solidarity, o začlenění. Solidarita se projevuje jako míra subjektivního pocitu plnoprávného začlenění do společenství. (Alexander, 2006) Solidarita se váže nejen k participaci v institucích společenství, ale též k emocionální identifikaci s ostatními, k empatii a vzájemnosti. Solidarita je podporována a udržována např. vzpomínkovými akcemi a dalšími akty kultury vzpomínání. (Szaló a Hamar, 2006) Trauma jako jeden ze základů formování identity může posilovat pocíťovanou solidaritu a vzájemnost. Kolektivní trauma může mít podle Neala (1998) na rozdíl od individuálního sjednocující efekt, neboť se jednotlivci sdružují do skupinek a probírají traumatickou událost. Tím jsou utvrzeni, že jejich pocity strachu, smutku, nebezpečí a hněvu jsou oprávněné. Traumatická událost skrze sjednocující efekt posiluje identitu skupiny.

Identitu nelze redukovat pouze na emocionální expresi a subjektivní pocit, ale do procesu jejího utváření zasahují také racionální formy jednání. Szaló (2003a) v této souvislosti píše o důvodech „zůstávání Maďarem“ v pozici menšiny v cizím státě poté, co byl přijat „Zákon o Maďarech žijících v sousedních státech“. Racionálním důvodem v tomto případě je modernizace menšinových společností a jejich přiblížení mladé generaci. Další příklad racionalizace ve formování identity přináší Mobasher (2006), když popisuje formování identity iránských emigrantů ve Spojených státech. Íránští emigranti se snažili skrývat svoji identitu po událostech v Íránu namířených proti Spojeným státům na konci 70. let (únosy Američanů v Íránu, Íránská revoluce, útoky na ambasádu). Ve Spojených státech panovaly předsudky a diskriminace, média přispívala k démonizaci Íránců a muslimů, což podpořilo nacionalismus a nevraživost Američanů. Íránci volili různé strategie, jak čelit odporu Američanů vůči nim. Někteří přestávali mluvit persky na veřejnosti, jiní se prohlašovali za Peršany či Perské Američany namísto Íránce. Lze říci, že projevoování iránské identity se stalo pro její nositele stigmatem.

Stigma je Goffmanem (2003) chápáno jako atribut, který sociálně diskredituje své nositele a nabourává jejich sociální identitu. Stigma je sociálně konstruovaná kategorie. Jeho důsledkem je narušení identity, stud a méněcennost nositele a antipatie okolí vůči němu. Moses (2007) zkoumá dynamiku poválečného politického vývoje Německa ve světle konceptu stigmatu. Navrhuje nahradit dosud využívanou perspektivu vina-stud (quilt/shame) dvojicí stigma-oběť (stigma/sacrifice), které podle něho lépe vystihují formování kolektivní identity a traumatu německého národa. Být Němcem se v té době stalo stigmatem. Němci se na mezinárodní půdě prezentovali jako „ne-němečtí Němci“, aby se oprostili od stigmatu minulosti. Je zde patrné vyloučení stigmatizované skupiny, neboť stigma je produkováno v minulosti, která je interpretována různými způsoby a „podmínkou společně obyvatelné

přítomnosti je budování prostoru společně obyvatelné minulosti“ (Hanzlová, 2006: 187). Předpokladem inkluzivních praktik je zahrnutí vzpomínek a interpretací „Jiných“ do dominantního narativu minulosti, aniž by jejich identifikační pozice byla stigmatizována (ibid).

4.4 Trauma jako základ kolektivní identity

V rámci této diplomové práce je identita nahlížena v souvislosti s generací. Podle Corstena (2007: 47) generace existují jako „specifické *generační identity*“. Generační identita se ustavuje v kontextu kolektivity vázané společnou historií. Tato sdílená historická zkušenost však může být nahlížena různými skupinami odlišně a identita se formuje v kontextu generačního konfliktu. Identita je vždy zakotvena intersubjektivně. (Marada, 2007)

Mezi traumatem a kolektivní identitou skupiny existuje úzký vztah. Prožitek traumatu, který zasáhne společenství lidí, vede k nutnosti revidovat identitu. Dochází k hledání společných vzpomínek na minulost a ustavování významů. Identita je nepřetržitě konstruovaná a ovlivňována nejen přítomností a budoucností, ale i minulostí. (Alexander, 2004) Podle Giesena (2004b) může být základem kolektivní identity trauma nebo triumf vítězství, respektive traumatická nebo triumfální událost prožitá skupinou lidí. Ztělesněním triumfu je hrdina, který je jasně pojmenovaný a nedotknutelný. Trauma je spojováno s bezejmennými oběťmi, jež jsou odlidštěné. V případě triumfu je základem identity solidarita a hrdost z vítězství. Naproti tomu oběti jsou zranitelné, tiše trpí, přebývají na okraji morální komunity, představují ponuré symboly křehkosti hranic mezi vnitřkem a vnějším identity. Tyto symbolické základy identity jsou proměnlivé. Giesen (2004b) popisuje příklad formování německé identity po 2. světové válce ve světle holocaustu. Utváření německé identity se nejdříve opíralo o obraz Němců coby obětí nacismu, poté přišla otázka kolektivní viny a z obětí se rekonstruovali viníci. Identity jsou „relativní a historicky podmíněné konstrukty, které musejí být institucionálně udržovány“ (Szaló a Hamar, 2006: 131).

Událost není paměť nazírána jako traumatická ze své ničivé podstaty, „ale spíš proto, že tuto událost v současnosti interpretují jako sílu, jež směřovala k rozkladu např. kolektivně sdílené identity příslušníků daného společenství“ (Szaló a Hamar, 2006: 118). Trauma může mít pustošivý efekt na identitu. Přináší s sebou dezintegraci, nedůvěru, apatii a rezignaci, které mohou vyústit až ve ztrátu kulturní identity společenství (Sztompka, 2004).

Traumatická událost může tedy kolektivní identitu nejen utvářet, ale též rozložit.

Neal (1998: 22–27) ukazuje tři možné způsoby ovlivnění identity národa traumatizující událostí na příkladech z historie Spojených států. Za prvé, může dojít k rekonstrukci identity v souvislosti s vymezením se vůči jiné skupině. Neal uvádí příklad Americké revoluce, která přinesla separaci od nadvlády Britů. Za druhé, může nastat vnitřní konflikt a fragmentace identity. Konkrétní událostí byla občanská válka ve Spojených státech, která rozdělila americký národ ve věci otroctví, státních práv a národního dědictví. Třetím případem je útok na integritu skupiny. Neal tuto situaci přibližuje na útoku na Pearl Harbor, který představoval pro Američany traumatizující zkušenost strachu a nebezpečí. Zároveň však kolektivní sdílení traumatu vedlo k pocitům sounáležitosti a soudržnosti komunity.

Je třeba se zmínit, že identita nemusí být konstruována pouze na základě traumatu. Ten je jedním z mnoha možných základů identity. Kolektivní identity se utvářejí na základě symbolických reprezentací, kulturních kódů a narativů. Lidé se identifikují se symboly, přijímají významy a navazují emocionální vazby s ostatními členy společnosti. Symbolické reprezentace traumatických událostí nemusejí být vždy jádrem kolektivní identity. Szaló a Hamar (2006) doporučují hovořit o mnohosti kulturních identit, které jsou přítomné zároveň v jednom společenství. Vztahy mezi jednotlivými identitami mohou být konfliktní nebo podpůrné.

Cílem této práce je porozumět konstrukci traumatu a kolektivní identity pachatelů a přihlížejcích. Proto budu nahlížet na trauma jako na základ kolektivní identity. Giesen (2004b) navrhuje zkoumat konstrukci identity pachatelů právě z pohledu kulturního traumatu a nikoli kolektivní viny a morálního diskursu, jak tomu bylo dosud. Významnou úlohu hraje kolektivní paměť. Vzpomínky jsou to, co konstruuje trauma a kolektivní identitu.

Symbolické reprezentace a struktury posilují kolektivní vědomí, vedou k pocitům podobnosti a silné náklonnosti. Prostřednictvím rituálů a různých praktik je reprezentována kolektivní identita. Giesen (2004b: 12) rozlišuje tři dimenze identity: Mýty patří do významové dimenze, rituály do uskutečňující a sociální situace do vztahové dimenze kolektivní identity. Trauma jako symbolická reprezentace se stává součástí identity. Zároveň dochází k vymezení se vůči jiným skupinám, které neprožily nebo nepamatují trauma. V rámci utváření identity je vyzdvihována jedinečnost a specifická vlastnosti vlastní kolektivity. Trauma může být přeneseno na další generace jako sekundární trauma. Jedná se např. o ztrátu rodičů nebo trápení spojené s posttraumatickými nemocemi rodičů. I bez příbuzenského poměru může v paměti příští generace utkvět utrpení předků. Dochází k převyprávění traumatizujících příběhů a trauma je přijato za své jako součást kolektivní identity nové generace. (Giesen, 2001, 2004b) Obdobně

funguje koncept „vybraného traumatu“ Volkana a Itzkowitze (2000), o kterém jsem se již zmínila v kapitole o mezigeneračním přenosu traumatu.

Giesen (2004a; 2004b) zkoumá utváření kolektivní identity v poválečném Německu. Kolektivní identita Němců byla po druhé světové válce utvářena na základě univerzalistického paradigmatu¹⁶. Takto konstruovaná identita je přístupná překonávání hranic a otevřená nově příchozím. Je založena na napětí mezi posvátným a profánním. Snahou je dosáhnout zásadní diskontinuity mezi minulostí a budoucností. Sociální konstrukce identity není jednotná. Naopak má sklon stát se konfliktem a předmětem veřejné diskuse. Mění se podle životního světa nositelů významů a členů skupin. Významy jsou přetvářeny výměnou generací. Rituály překonávají politické konflikty, ale mohou mít i opačný efekt a způsobovat veřejné rozepře. Konstrukce kolektivní identity se nemůže oprostít od minulosti. Traumata a triumfy jsou podle Giesena hybnými silami identity. Avšak nikdy není identita výlučně triumfální, nebo traumatická. Traumata jsou vrytá v kolektivní paměti jako okamžiky násilí či zhroucení významů, které kolektivní vědomí nebylo schopné vnímat a pochopit v době, kdy se udály. (Caruth, 1996) Jsou nabourány rámce, v nichž jsou konstruovány významy. Až po určitém období latence jsou tyto události vzpomínány a vyprávěny a stávají se součástí identity. Paměť není jen symbolický diskurs. Dopad na paměť a formování identity má i materiální kultura. Jejimi objekty mohou být předměty každodenního používání, jídlo, ale i kulturní artefakty jako hudba, film či výtvarná díla. (Giesen, 2004a) Identita a paměť jsou též vtisknuté do krajiny či lokality (Eyerman, 2004). Trauma je dále ztělesněno ve vzpomínkových akcích, památnících, výstavních či muzejních exponátech (Giesen, 2004b; Robben, 2005).

---

¹⁶ Vedle univerzalistického přístupu existuje ještě tradiční a primordiální model. Primordiální identita odkazuje k jasně vymezeným hranicím, které jsou založené na přirozených odlišnostech (Snow, 2001). Cizinci v tomto případě nejsou vítáni. Tradiční identita vyžaduje spojitost mezi minulostí a přítomností a je založena na praktikách všedního dne. Hranice jsou pozvolnými přechody mezi vnějším a vnitřním světem. Cizinec není nahlížen záporně, ale komunikace s ním je obtížná.

II. METODOLOGICKÁ ČÁST

5 Poznámky ke zvolené metodě výzkumu

5.1 Orální historie a narativní interview

Cílem práce je porozumět významům, které pamětníci připisují události odsunu sudetských Němců z poválečného Československa, z perspektivy konceptu kolektivního traumatu. Událost se odehrála již před několika desítkami let. Záměrem tedy bude vyvolat vzpomínky pamětníků události na jejich tehdejší prožitky. S ohledem na cíle práce byla vybrána kvalitativní metoda, konkrétně orální historie. Předmětem kvalitativní metodologie je každodennost a snaha porozumět a popsat jednání a běžný život lidí (Petrušek, 1993).

Orální historie nabízí různé techniky sběru dat. Vzhledem k charakteru výzkumného záměru se jako vyhovující technika jeví narativní interview (Thompson, 2000; Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007; Schütze, 1999). Jedná se o hloubkový rozhovor, ve kterém je kladen důraz na volný tok vyprávění a vzpomínání respondenta. Výzkumník se do volného vyprávění pamětníka nesnaží zasahovat ani ho usměrňovat, pokud se příliš nevzdálí od tématu. Pamětníkovi je třeba vysvětlit účel rozhovoru a jeho téma a navodit základní otázku. Základním tématem tohoto výzkumu jsou vzpomínky a prožitky z konce války a odsunu Němců. Je důležité nechat volný průběh spontánnímu vyprávění. Cílem zkoumání není zachycení objektivní pravdy, přesných historických údajů, ale porozumění každodenním zkušenostem a připisovaným významům.

Komunikační partneři budou ve svých výpovědích hovořit o vlastních zážitcích, zkušenostech, ale budou je zřejmě také zasazovat do širších souvislostí, budou jim připisovat kolektivně konstruované i vlastní významy, události budou srovnávat s jinými událostmi. Je zřejmé, že každý člověk jako individualita bude přikládat důležitost jiným prvkům, jinak pojme své vyprávění, více či méně se rozhovoří. Celkově však bude snahou spojit tato vyprávění a načrtnout obraz zkoumaného fenoménu tak, jak jej konstruují pamětníci. V analýze bude kladen důraz na hledání prvků jevů, které popisují v teoretické části práce. Budu se snažit objevovat, jak událost dopadá na kolektivní identitu, jakou roli hraje generace pamětníků a jakou roli generace následující. Dále se budu věnovat rekonstrukci události optikou kolektivního traumatu.

S výzkumem souvisí i etické otázky. Jednou ze zásad je informovaný souhlas respondenta. Dotazovaný by měl znát účel výzkumu, měl by vědět, na čem participuje.

Součástí vztahu mezi tazatelem a pamětníkem by měla být vzájemná důvěra. Tato důvěra a navázání vztahu podporují vůli ke vzpomínání. Zároveň ji mohou podporovat materiály jako fotografie, rodinné paměti apod.

Je třeba zmínit i možné zdroje zkreslení. Obsah a forma paměti jsou subjektivní a silně ovlivněné kontextem a očekáváními okolí. Charakteristikou paměti je její výběrovost, některé vzpomínky jsou potlačeny či zcela zapomenuty. Je třeba citlivě přistupovat k otevírání témat, o kterých pamětník příliš nechce hovořit a badatel by měl zvážit, jak k citlivým tématům přistupovat. Rozhovor o minulých událostech, které mají traumatický potenciál, zajisté jistě nepříjemné vzpomínky, může vyvolávat zraňující pocity. Je třeba se připravit na dojetí či rozrušení pamětníků a umět na ně reagovat. Tyto skutečnosti je nezbytné reflektovat.

5.2 Výběr komunikačních partnerů

Výzkum se věnuje vzpomínkám na historickou událost, kterou neprožila celá generace, která žila v době konce války. Bude uskutečněn záměrný teoretický výběr komunikačních partnerů, který odpovídá cíli této práce. I na základě malého počtu zkoumaných případů je možné vytvářet teorie sociálních procesů. Podmínkou je využití kritéria kontrastu a průběžné diferenciaci teoretického modelu. (Schütze, 1999) Hlavní podmínkou je osobní prožitek událostí spojených s poválečným odsunem Němců.¹⁷ Prožitkem je chápána osobní účast v události, přihlížení či přítomnost v čase a místě události, blízký vztah k osobám, které se odsunu účastnily. Roli ve výběru hraje lokalita, ve které se pamětníci nacházeli v době odsunu, která se však může lišit od jejich současného bydliště. Aby bylo dosaženo podmínky kontrastu, snahou bylo kontaktovat pamětníky, kteří konec války prožili v různém věku a na různých místech. Nebyly brány v úvahu jiné sociálně demografické charakteristiky jako vzdělání apod. Nezbytný byl samozřejmě zájem uskutečnit rozhovor a ochota o dané události hovořit. Po uskutečnění prvních rozhovorů jsem diferencovala další výběr podle odlišných způsobů osobního zapojení do události. Do vzorku jsem zařadila pamětníka, který byl aktivně zapojen do vysídlování jako voják základní služby, a pamětníka, který odsun prožil ve věku dítěte.

Na základě teoretického výběru byly v říjnu a listopadu 2008 uskutečněny rozhovory s pěti pamětníky, třemi ženami a dvěma muži. Narativní rozhovory trvaly mezi 70 a 140 minutami. Každého pamětníka jsem kontaktovala přes informátora, telefonicky jej seznámila

---

¹⁷ Událost se může přetvářet v trauma nejen pro generaci přímých účastníků, ale i generace následující nebo souběžné, kterým však přímá zkušenost chybí a které mají k dispozici pouze zprostředkované vzpomínky. V těchto případech může dojít k transgeneračnímu přenosu traumatu. Avšak primárním cílem této práce není zkoumat přenos, ale konstrukci traumatu ve vzpomínkách pamětníků.

s tématem výzkumu a domluvila si schůzku. Většina rozhovorů se uskutečnila u respondentů doma, v jednom případě v cukrárně.

Mezi pamětníky odsunu spadají lidé, kteří v tehdejší době žili v různých částech Československa v různě velkých obcích. Někteří mají prožitky spojené s více místy. Jsou zde vzpomínky ze Měděnce v severozápadních Čechách, z Českých Budějovic, Chebska, Brna, jihomoravských Ivančic, Znojemska a Okříšek na Vysočině. Liší se intenzita prožitků a výskyt událostí v dané lokalitě. Odsun Němců se uskutečnil po skončení války, tedy před více než šedesáti lety. Věk pamětníků v době události se pohybuje mezi 7 a 23 lety. Tři z pamětníků pocházejí ze smíšených rodin (česko-německých, v jednom případě německo-židovské rodiny). Všichni se identifikují jako Češi a většinou i jejich rodiče měli českou národnost a československé občanství.

V příloze je popsána podrobnější reflexe výzkumu.

III. ANALYTICKÁ ČÁST

6 Analýza a interpretace získaných dat

Analytická část je rozdělena do třech kapitol. První se věnuje obsahům vzpomínek a přístupům pamětníků k událostem spjatým s odsunem Němců. V další kapitole jsou odkrývány prvky a rysy kolektivní identity, která je z velké části konstruovaná ve vztahu k „Jiným“, k Němcům. Ve třetí části jsou hledány prvky kolektivního traumatu. Snahou je porovnat rysy konceptu traumatu pachatelů Bernharda Giesena s výpověďmi pamětníků a nalézt shodné a odlišné prvky, aby bylo možné odvodit, zda situace v poválečném Československu může být nahlížena optikou kolektivního traumatu pachatelů. Úryvky vybrané z rozhovorů představují ilustrace společných tendencí a typických výpovědí pamětníků.

6.1 Obraz události ve vzpomínkách

V této části nastíním obsahy vzpomínek, které pamětníci vkládali do svých vyprávění.¹⁸ Pamětníci, kteří prožili odsun, mají na tuto dobu velmi intenzivní vzpomínky, pamatují si přesná data, místa, jména, prožitky. Je tedy zřejmé, že události konce války na ně silně zapůsobily. Na začátku rozhovoru jsem je požádala o vyprávění vzpomínek a zážitků, které se vážou ke konci války a odsunu. Většina z pamětníků začala popisem vývoje vztahů mezi Čechy a Němci od doby první republiky až ke konci války a odsunu Němců z Československa. Někteří zabrousili i do hlubší historie či do současnosti. Peroutková (2008) ve své orálně historické studii vzpomínek na odsun dochází k obdobným zjištěním. Rozlišuje několik referencí, historických mezníků v období let 1918 až 1946, ke kterým se výpovědi pamětníků vztahují.¹⁹ Co se odlišuje ve výpovědích získaných pro tuto práci je zájem o vývoj i po odsunu Němců až do současnosti. Vyprávění pamětníků tedy obsahují jednak historické události spojené s válkou. Dále pamětníci vzpomínají na divoký odsun Němců i na odsun

---

¹⁸ Je nutné podotknout hned na začátku analýzy vzpomínek, že vyprávění a názory pamětníků události, kteří většinou pocházejí z oblastí, kde odsun probíhal a z nichž někteří mají či měli příbuzné, kteří byli odsunuti, se liší s většinovými názory ve společnosti. Je to způsobeno právě jejich osobním či zprostředkovaným zapojením do událostí. Výsledky této studie si nekladou nárok na zobecnitelnost. Představují pouze vzhled do části sociální reality, do vzpomínek pamětníků na odsun.

¹⁹ Vyprávění pamětníků tvoří tyto historické reference: 1) vznik Československa a období do roku 1938; 2) Mnichovská dohoda a okupace ČSR; 3) období 2. světové války (1939-45); 4) konec války a pražské povstání; 5) vyhnání a odsun Němců (1945-46) (Peroutková, 2008: 77). Autorka srovnávala vzpomínky Čechů, Němců a Židů na události odsunu.

„oficiální“. Mnozí odkazují na dobu komunismu, vznik socialistického Československa, kolektivizaci venkova, pražské jaro 68. Odsun je zmiňován i v souvislosti se Sametovou revolucí v roce 1989 a následujícím společenským vývojem. Ve výpovědích se objevují přirovnání k jiným historickým událostem a zpětné pohledy na odsun.

Lze vysledovat dvě základní tendence k pohledu na odsun. Pamětníci, kteří mají odsun v živé paměti, tedy se ho zúčastnili nebo se ho zúčastnili jejich blízcí, nebo jejich blízcí byli odsunuti, jej vnímají jako nespravedlivý vůči Němcům. Odsuzují využití principu kolektivní viny namísto rozlišování viny individuální a pocítují soucit. Z jiné perspektivy je odsun viděn jako návrat Čechů, kteří byli odsunuti po Mnichovské dohodě, do svých domovů. Související násilí je vnímáno negativně v obou pohledech. Druhý pohled odpovídá většinovému českému názoru (např. Houžvička, 1996). Obě tendence se prolínají, někdy převládá jedna, v jedné výpovědi se mohou projevit obě perspektivy v různých souvislostech. Tendence pamětníci vyjadřují v souvislosti s rolí domova jako významného místa zakořenění a formování kulturních identit.

6.1.1 Odsun jako vyhnání z domova

Pamětníci hodnotí události odsunu většinou negativně. V jejich očích byl odsun „šílená věc“, „velká nespravedlnost“, „křivda“, „ukrutný“, ale i „nevyhnutelná nutnost“. Odsun je nahlížen v souvislosti s Němci coby oběťmi vyhnání. Jeden z pamětníků popisuje tzv. divoké odsuny a později odsuny oficiální:

„V tom 45. já jsem to prožíval, pak jsem musel jít na vojnu. Skončila válka a teď se dostáváme k tomu vašemu problému odsunu těch Sudetských Němců. Přichází ta první fáze toho odsunu a tomu jsme říkali divoký odsun. V tej době, když skončila válka, to nebylo ještě nikým požehnaný, žádnějma velmocema. My jsme nikdy nebyli- vždycky nám velmoci poroučely a budou poroučet zas, protože my jsme malinký. A ten- tady říkám, že nastávala velká tragedie, protože takový ty nejhorší živly, co jsme tady měli, to se na ty Sudety vrhlo a Němce začali vyhánět. Krutým, krutým způsobem. (...) Já jsem byl jako voják, sloužil jsem v Plzni na Borech, s Američanama jsem sloužil. Já jsem se toho taky účastnil. Tak vám budu konkrétně tam- já jsem poznal Chebsko, velmi úrodná bohatá oblast, úrodná pole tam jsou. Velký zemědělci tam byli. Prostě pěkný je to tam. Není to chudá oblast jako Šumava. A přímo na hranicích, byla vesnice Mühlbach. Tak si představte, byl rozkaz, že Mühlbach teda se odsune. Tak tam přišla rota vojáků. Voják, voják dostane rozkaz, musí dělat, co má. Někdo je sprostěj a udělá to špatně, krade při tom, někdo je slušnej a kouká to dělat slušně. Přijdete- přišli jsme do hospodářství, dědeček s babičkou sedí u stolu, modlí se růženec. Byli hodně pobožný Němci. Co oni o vás ty Němci, chudáci taky věděli. Teď manžel její někde padl ve válce, tam byla vdova s malýma dětma. A teď jsme přišli a řekli: tady máme rozkaz, davaj davaj ven. Každěj si směl vzít 50 kilo... chudáci do těch balíků. Něco si poschovali v těch barácích, protože si mysleli, že se vrátí. No, to vojáci naložili na nákladní auta a odváželi jsme ty lidi do Chebu na nádraží. Tam byly připravený ty vozy na dobytek, ne vozy osobní. No a tak se naložili, když byl vlak plnej, tak se zatáhly dveře, nechala se takováhle skulinka a odvezli je do Německa.“ (Jan)

Jan vyjadřuje nesouhlas, negativní emoce a soucit se skupinou trpících lidí. Jako určité ospravedlnění svého zapojení do odsunu shledává rozkaz, který musí být splněn. Obraz konkrétního pachatele divokých odsunů je velmi negativní. Na druhou stranu voják, který na základě rozkazu odsunuje Němce je vnímán jako negativní, pouze pokud porušuje morální a právní pravidla.

Pachatelé jsou vnímáni jako osoby, které se různými způsoby vymykají většině Čechů. Vlasta je dokonce vyřazuje ze skupiny Čechů:

„Ty šli jenom rabovat. Skutečně ty šli jenom rabovat. Ti říkám, tam nešli- jsem chtěla říct nešli Češi (pousmání) Ale to nebyli normální lidi, co tam šli. (...) aby tam někdo bydlel a něco dělal? Nedělal. Ty jenom rabovali v tu chvíli, kdy tam měli co jíst a z čeho žít. Ty chtěli zadarmo žít, ty chtěli zadarmo bydlet, prostě všechno. To byli lidi, který nešli po práci, který si neřekli: já budu pracovat, abych to nějak udržel nebo... Ten člověk to tam nechtěl udržovat, ale řekl si, když chtějí bydlet, ať tam bydlejí. Ale proč všechno se muselo tak šíleně ničít?“ (Vlasta)

Z popisů je zřejmý odstup a nesouhlas s jejich konkrétními činy. Jan se odsunů účastnil coby voják základní služby, vystěhoval Němce z jejich domů, avšak rozdíl mezi armádou, která plní rozkazy, a lidmi provádějícími tzv. divoký odsun, představuje hledisko vojenské disciplíny, práva a morálky. Jsou-li tyto prvky dodrženy, odsun může být ospravedlněn.

„Takhle jsme se k tomu odsunu dostali. A to vám říkám, to ještě my jsme byli- armáda má nějakou kázeň, tak někdo třeba taky něco ukradl, já nevím. Ale teď si vemte ty ty takový ty živly, co tam šli. Říkali jsme jim zlatokopové. Ty je vyhnali, ani jim nedali najíst, prostě zacházeli s nima jako s dobyt看em. Jako dělali gestapáci, tak oni byli stejný. To já jsem říkal: vy jste takový sprostáci, jako byli oni.“ (Jan)

Významné se jeví přirovnání ke gestapu, které zosobňovalo jednu z nejkrutějších forem nacistické diktatury. Přirovnání zdůrazňuje odstup a neztotožnění se. Důraz je kladen na fyzické vysídlení Němců, krutosti, které s ním byly spojeny, a na obraz pachatelů coby „nenormálních Čechů“. Lze hovořit o démonizaci konkrétních pachatelů, které přispívá k ospravedlnění celkové události.

6.1.2 Odsun jako návrat domů

Odsun je z jiného pohledu nahlížen jako reakce na předchozí situaci, zejména na události, které následovaly po podpisu Mnichovské dohody 29. 9. 1939 a na události spojené s válkou a rolí Němců v ní. Zde je ukázka této perspektivy:

„Ono totiž to je taky takhle, po Mnichovské dohodě museli Češi okamžitě, to bylo v noci z 29. na 30. ta mnichovská dohoda a všichni museli, kde bylo víc jak padesát procent Němců, museli pryč a do těch jejich domovů přišli Němci. (...) Třeba ta paní učitelka pozdější, tak mě to vyprávěla, jak co jenom unesli, a pryč. Už se tam hrnuli Němci. A tihle se chtěli vrátit domů. Takže říkat jenom, že bylo násilí, že museli opustit všichni Němci pohraničí. Byli tam právě i ty Češi vyhnání za Protektorátu a chtěli se vrátit do svého. No, bylo to strašně složitý. To nebylo kvůli nenávisti, ale

ty všelijaký konflikty tam vznikaly, protože se lidi domáhali jít do svýho, když to tam Němci obsadili. A je dobře, že už jenom vzpomínáme.“ (Kamila)

Pamětnice osobně odsuny nezažila, má pouze zprostředkované vzpomínky svých přátel. Na odsun nahlíží z pohledu historie a politiky. Jeho oprávněnost je dána historickým nárokem.

Návrat implikuje nejen prostorové znovunavrácení do určitého stavu a místa, ale také existenci předchozího děje, předchozího stavu, který se změnil. Tímto předchozím stavem jsou předešlé historické události: *„Abysme pochopili, oni jsou příčiny a důsledky. A ten odsun Němců od nás byl důsledek nějakých dějů, který procházely dávno dávno předtím, než se to stalo. Ta komunita se tu začala formovat v době, kdy Přemyslovci tvořili stát, kdy se formovaly hranice. Ty naši Němci nepochází z Bavorska ze Západu, ale ty pochází z východního Německa.*“ (Jan) Pamětník poté popisuje historický kontext vztahu Čechů a Němců do současnosti. Objevuje se pojem „naši Němci“, který vyjadřuje spřízněnost a zároveň odlišnost. Němci byli vnímáni jako „Jiní“, kteří žijí s Čechy v jednom celku. Jejich pozice je formována na základě reprezentace minulosti.²⁰

Odsun je nazírán jako pomsta, která může být jednou z reakcí na předchozí události. Téma odplaty se v náznacích objevuje ve vyprávěních, zde je jeden z příkladů:

„No, určitá nespravedlnost to byla, ale byla to nevyhnutelná nutnost. Jak už jsem řekl na začátku, neumím si představit, že by dneska- nebo dneska už jo. Ale v těch 50. a 60. tady žili Němci a Češi dohromady. Tady byly problémy v tom... Němci ublížili českému národu. Ublížili. To je fakt. A v tom 45. Češi zase ublížovali těm Němcům. Člověk má asi takovou snahu se mstít.“ (Leo)

Mstu lze chápat jako součást dynamiky násilí-trauma-násilí, kterou popisuje Robben (2005). Události války způsobily trauma celému českému národu, hlavními viníky byli Němci bez ohledu na osobní provinění. A násilná odplata se některým lidem jevila jako přípustná reakce podle pořekadla „násilí plodí násilí“.

Odlišnost obou pohledů na odsun spočívá v kladení důrazu na různé prvky. První pohled zdůrazňuje emocionální kontext. Událost je vnímána ve smyslu osobních dopadů na zúčastněné. Zdůrazněna je sounáležitost s Němci. Druhý pohled klade akcent na historický kontext. Odsun je nahlížen jako reakce na předchozí události. Dochází k identifikaci s druhou stranou, s Čechy. Rozdílný pohled je ovlivněn zapojením do události a osobním vztahem k Němcům.

---

²⁰ Podle Hanzlové (2006) je pozice „českých Němců“ ve vztahu k ústřední skupině Čechů i v současnosti nahlížena v rovině reprezentace minulosti, což způsobuje jejich stigmatizaci.

6.1.3 Individuální trauma

V osobních vzpomínkách na nepříjemnou událost lze najít rysy individuálního traumatu. Jeho princip vystihuje Leo v příběhu své matky, která byla Němka s českou národností a měla židovského manžela. Na začátku války utekla z Brna a skrývala se se synem ve své rodné vesnici na Znojemsku: „*v rodině se vykládalo, vzpomínalo se na toho onoho. Většinou ti starousedlíci- my jsme se do Brna pak už nevrátili. Maminka asi... nechtěla znovu prožívat to trauma. Vůbec se ani nezajímala, co se stalo s jejím bytem, jejím majetkem, asi to nechtěla prožít už znovu v mysli. Ale mluvilo se o tom.*“ (Leo) Traumatizující událost je otevřena, když si danou situaci člověk vybaví ve vzpomínkách. To je možné skrze znovuprožití obdobného zážitku nebo navštívení určitého místa apod.

Individuální trauma podle Smelsera (2004) a dalších autorů přináší šok, pocit nebezpečí a neschopnost se s ohrožením vyrovnat. K tomu dochází i v situaci, kdy není jedinec situací ohrožen fyzicky (Caruth, 1996). Ačkoli pamětníci nebyli fyzicky dotčeni, vzpomínky na nepříjemnou událost se jim vracejí a připomínají stav bezmoci a utrpení. Jejich vyřčením dochází k jejich znovuprožití. Zda se jedná o psychické trauma, by musel posoudit odborník z oboru psychologie či psychiatrie. Z výpovědí je však patrné, že vzpomínky pamětníků nesou rysy individuálního traumatu. Zároveň bylo patrné rozrušení a dojetí, když dotyční hovořili o tragických událostech. „*Ono se o tom nedalo debatovat, nebo mluvit nebo vyprávět. To bylo tak ukrutný... něco prožít a pak to ještě vyprávět, to se nedá.*“ (Vlasta) „*To heleďte, to byla taková ničemnost, taková zkáza, že na to do smrti nezapomenu... Špatný...*“ (Jan) Trauma má určitý spouštěč, kterým může být znovuprožití situace či některých jejích prvků. Leo prožíval konec války jako sedmiletý chlapec. Popisuje svoji vzpomínku na učitele v první třídě, kam chodil po skončení války. „*Ono nebylo po válce co oblíct a on tam našel po tom německém řediteli rajtky a hnědou košili jako SA. A on sundal ty odznaky a přišel do třídy v rajtkách a uniformě SA. Já jsem s pláčem utekl. Pak přišel k nám a ptal se maminky a ona mu vysvětlila celou situaci. Víckrát se tak neobjevil.*“ (Leo) Spouštěčem nepříjemných vzpomínek na válku bylo připomenutí německé uniformy, kterou si učitel oblékl.

Ačkoli pamětníků se násilí a utrpení fyzicky nedotklo, jejich vzpomínky na to, co viděli či slyšeli, jsou bolestné. Jejich paměť je událostmi dotčena. Náplní dalších kapitol bude zkoumání, zda potenciálně traumatizující události spojené s odsunem byly zformovány v kolektivní trauma celého společenství.

6.2 Vztahy mezi Němci a Čechy jako základ identity

Jak už jsem se zmínila výše, cílem této práce je odhalovat prvky kolektivního traumatu ve vyprávěních pamětníků. Kolektivní trauma ovlivňuje kolektivní identitu, může se dokonce stát jejím základem (Giesen, 2004a, 2004b). Kolektivní identita ve výpovědích pamětníků zaznívá v souvislosti s češtvím a němečtvím. Jedním z ústředních témat vyprávění je vztah mezi Čechy a Němci a jeho vývoj. Tento vztah je značně rozpolcený a proměnlivý vzhledem k historickým událostem. Vymezování se vůči jiné skupině je jedním z rysů kolektivní identity. Ve vztahu k událostem poválečného odsunu Němců z Československa lze vztah k Němcům charakterizovat jako nenávisť k nacistům na jedné straně a sounáležitost s utrpením odsunutých Němců na straně druhé.

Ve vyprávěních se objevují dva základní typy identity. Jednak připisovaná identita, která souvisí se stigmatizací, jednak identita pocíťovaná, která je vyjádřena solidaritou. *Pocíťovaná identita* vyjadřuje sdílený pocit „my“. Jedná se o vnímání sebe samého a identifikaci s určitou skupinou. (Snow, 2001; Corsten, 2007) Druhým typem je *připsaná identita*, jež je osobě či skupině přiřčena jinými osobami či skupinami v sociálních interakcích. Jde o vnímání daného jedince ostatními. Připsaná identita je ovlivněna stereotypy. Jednou z jejích forem je stigma (Goffman, 2003). Připsaná identita je neustále rekonstruována v sociálních vztazích, může být mnohočetná.

6.2.1 Racionalita připsaných identit

Oba typy identit vykazují proměnlivost. Rekonstrukce identity, které se projevily ve vyprávěních, souvisejí s racionálním jednáním. Proměňovány jsou připsané i pocíťované identity. Leo vypráví příběh své matky, jež byla Němkou s českou národností, československým občanstvím a židovským manželem.

„Ono co si budeme povídat, víme, že spousta udání na Čechy za protektorátu vyšlo ne z Němců, ale vyšlo z Čechů. To maminka sama říkala, že v tom domě, kde jsme v Brně žili, vysloveně český dům, a ti maminku udávali. To maminka k tomu měla: za první republiky jsem tam byla jediná Němka, i když manželka Žida, nehledě na to, že ten dům postavil můj brněnskej děda. Ale prostě pro ty český rodiny, ani nevím, jak se ta ulice jmenuje. Bylo to Pod Vrškem 2 někde nad Mendlákem, dnes se to jmenuje jinak. Prostě za první republiky byla maminka ‚ta Němka‘, a po 15. březnu 1939 byla maminka ‚ta Židovka‘ a ti Češi byli všichni Němci.“ (Leo)

Fluidnost identit souvisí s historickými a politickými otázkami a osobním zájmem. Za první republiky byli Němci menšinou. Lze říci, že bylo méně výhodné být považován za Němce než za Čecha, neboť zejména v prostředí Čechů byl Němec „Jiný“. Po Mnichovské dohodě se náhle obrátila nenávisť lidí vůči Židům, kteří byli deportováni a likvidováni. Být Židem

znamenal v mnoha případech smrt. Naopak, označovat se za protektorátu za Němce, mohlo přinést ochranu vlastní osobě a rodině. Avšak na konci války se německá příslušnost stala vstupenkou na odsun z Československa. Připisování identit v úryvku je vedeno zájmy o negativní označení dané osoby. Význam negativní či pozitivní nálepky je dán historickým a politickým kontextem.

Citace popisuje mechanismus ustavování stigmatizující identity, její proměny a jejího odůvodňování. Snahou označování je přiřknutí negativní nálepky, která pro dotyčného představuje stigma a vede k jeho diskreditaci a poškození, které mohly mít za války podobu až ohrožení života a po válce ztrátu domova. Cílem připisování odlišných identit může být legitimizace vlastního jednání. Neboť určité typy jednání, neospravedlnitelné ve vlastní skupině, mohou být v očích vlastní skupiny ospravedlněny, jsou-li namířené proti členům stigmatizované skupiny, proti „Jiným“.

6.2.2 Solidarita a pocit „my“ jako základ české identity

Pocitovaná identita se projevuje sdíleným pocitem sounáležitosti ke skupině. Tato sounáležitost zahrnuje nejen expresivní vyjádření, ale vyúsťuje v solidární akci. (Alexander, 2006) Její intenzita se zvyšuje v dobách krizí. Kolektivní trauma může solidaritu posilovat (Neal, 1998). Kamila popisuje situaci po vzniku protektorátu, kdy byli Češi vyhnáni z pohraničí, které se stalo součástí Německé říše.

„Tak ten vlak zůstal stát s těma lidma, ani nebyly celý rodiny pohromadě. Protože nikdo netušil, že musí tak rychle opustit domovy. A tak se stalo, že potom se teprve hledali. Ten vlak zůstal v Okříškách. To byl už říjen, začala zima. Oni tam měli malý děti. Postavili si, říkalo se tomu bubínek, takový kamínka malý, plínky tam věšeli a chodili se ptát, jestli by mohli přespát, než najdou u přízně ve vnitrozemí někoho. Tak když se to vezme, my v našem domě jsme byli čtyři a vzali jsme tam celou pětičlenou rodinu. Vařilo se v našich hrncích, spalo se v našich postelích, peřinách. Neměli nic, než co na sobě. Byly to dvě děvčata a jeden už mladík. Vedle u sousedů celou rodinu, ti byli tři a ještě měli s sebou strejca. Prostě jsme si je rozebrali po chalupách a nikdo nevěděl, na jak dlouho, co bude. To bylo prostě hrozný. No a takže my jsme v těch Okříškách... tam se zvýšil počet obyvatel z toho přisunutýho vlaku Čechů a zůstali tam. Těžko říct: vezmeme jednoho, když jich bylo pět. Tak se Češi uskromnili a opravdu tam až do konce války byli.“ (Kamila)

Je zde patrný solidární pocit mezi Čechy vyjádřený akcí. V dobách krizí, traumatických událostí je solidarita posilována a dochází k praktikám, které by se za jiných okolností asi neuskutečnily.

Projev solidarity v rámci tzv. ústřední skupiny (Alexander, 2006) mezi Čechy v době odsunu se ve vyprávěních projevovaly pouze skrze sdílený názor na nezbytnost odsunu. Možná nečekaně se projevila solidarita některých členů „ústřední skupiny“ s členy „okrajové skupiny“ vysídlovaných Němců. Pamětníci vyjadřovali vcítění se a soucit s jejich situací,

avšak možnost reintegrace byla u většiny pamětníků nahlížena jako nemožná vzhledem k vývoji vztahů a převládající nenávisti. Je patrný rozpor ve vnímání solidarity. Vůči německému národu není projevoována, avšak vůči skupině nedobrovolně odsunutých lidí, obětí násilí, je solidarita vyjádřena. Tento rozdíl vyplývá z dvojí perspektivy vnímání odsunu, jednak na úrovni emocí a lidskosti a jednak na úrovni historicko-politického kontextu. Reintegrace Němců do české společnosti se jeví uskutečnitelná až nyní, kdy se vztahy mezi Čechy a Němci budují na ekonomických základech a dochází k znovunavracení Němců do pohraničí tím, že si zde pronajímají rekreační objekty:

„Dneska už by to soužití bylo možné. Takhle, no bylo možné, ale za určitých okolností. Kdyby měli ti Němci kde bydlet, nebo kdyby si postavili. Tady je poměrně dost případů, nevím, jestli jsou to Němci, kteří tu žili, že si tady prostřednictvím Čechů- protože zatím si nemohou kupovat pozemky, ale spousta zahrádek, na který jezdí Rakušáci, který to koupili na jméno Čecha“ (Leo)

Stále však přetrvává právně-úřední bariéra mezi „ústřední skupinou“ Čechů a „okrajovou skupinou“ Němců (resp. Rakušanů), kteří si nemohou nemovitost koupit na své jméno. Lze říci, že původní fyzické vymístění dosud přetrvává ve formě symbolických praktik vyloučení.²¹

Pocitovaná identita se projevuje nejen solidárním pocitem a akcí, ale také výrazovými prostředky, které pamětníci používají. U Jana je patrné silné ztotožnění s národem, používá pojem „my“ pro vyjádření toho, co udělali někteří Češi, českoslovenští politici i co se událo v historii:

„My jsme- naši- 15. září Hácha podepsal dohodu a byl protektorát. Občas slyšíte, ještě k tomu Mnichovu, že jsme se měli bránit. Ale já říkám, že to nešlo. Já jsem z H... od Strakonic a přes naši vesnici pochodovaly ty vojska, stavěly se ty bunkry, nebyli jsme schopni se bránit. Neměli jsme takovou výzbroj. Já když si tak vzpomínám na tu naši armádu, ona se nám líbila, ale úroveň, co měli oni, jsme neměli. Vybavení, disciplínu... oni byli plně motorizovaní. My jsme ty přesuny- vzali se vždycky sedláci a ta výzbroj se převážela, vojáci pochodovali. Oni by nás rozsekali. Jednak my jsme tady v té jejich tlamě bych řekl a oni by nás bývali přeřízli na Českomoravské vysočině. Nemohli jsme se bránit. (...) Nejhorší, co může být, čeho já se nejvíce bojím, je tzv. kolektivní vina. To semelou všechny, to jsme udělali my.“ (Jan)

V pojmech „my“, „naši“ vyjadřuje identifikaci s národem a zároveň používání pojmů „oni“ vyjadřuje vymezení se vůči Němcům, „jiným“. Jsou zde patrné dva základní prvky kolektivní identity, sdílený pocit „my“ a vymezení se vůči jiné skupině. V obsahové rovině je patrný pocit spoluodpovědnosti za událost „to jsme udělali my“. Jan pocituje, že národ, jehož on je součástí, udělal něco nesprávného. U ostatních pamětníků se tento sdílený pocit vyjádřený používáním množného čísla neobjevil.

²¹ Na odsun Němců se jeví vhodné nahlížet optikou konceptu vymístění, který používá v této souvislosti používá Hanzlová (2006). Koncept vymístění je významný tím, že vymístěná skupina nemusí být vysídlena/odsunuta/vyhnána pouze fyzicky, ale též vyloučena symbolicky, aniž by změnila lokalitu. Konceptem vymístění/displacement se zabývá zvláštní číslo Sociálních studií (Displacement, 2004).

Symbolickým vyjádřením národní identity jsou národní symboly. Je jim připisována reprezentační role, jde o vizualizaci identity. Vlasta vypráví o návštěvě svých příbuzných v Německu, kteří byli odsunuti z Československa:

„My jsme tam (do Německa) přijeli a měli jsme tam českou vlajku pověšenou. Ale přitom druhý den jsem slyšela, jak jejich dědeček říká: prokristapána, oni vyvěšují českou vlajku a my jsme byli- prostě jako pronásledovaní jimi. A jsou to dvě generace! To byla čistě náhoda, že jsem tohle slyšela. A řekla jsem: a měl pravdu. Ty mladý si řekli: vždyť jsme sousedi, oni jsou Češi, my jsme Němci, proč bysme nevyvěsili...“ (Vlasta)

Příběh vyjadřuje stigmatizaci české národnosti včetně s ní spojených symbolických artefaktů na úrovni každodenních interakcí. Vztah Čechů a Němců je ovlivněný historickým vědomím a dochází k rozporu mezi vztahem na úrovni rodiny a vztahem na úrovni národa, které představují dvě identifikační roviny. Zároveň je zřejmé, že historické vědomí a s ním spojená stigmatizace, které ovlivňují vzájemné vztahy, nebyly v tomto případě přeneseny na novou generaci.

6.2.3 Bílá páska jako stigma Němců

Stigma může činit jedince diskreditovatelným, omezuje realizaci jeho možností (Goffman, 2003). Jedná se o omezení, které může být vyjádřeno vizuálním symbolem. V případě vztahu Čechů a Němců se jednalo o nošení pásek. Němci museli nosit bílou pásku, která byla jednoznačným stigmatem a diskreditací. Být Němcem na konci války bylo stigmatem a přinášelo omezení interakční perspektivy (Goffman, 2003).

„Ještě jsem na svoji kůži poznala to nepřátelství, jak bylo v 45. Rodiče mě dali k tetičce do Přímělkova. Já jsem se tam měla jako trošku lepší, protože měli krávy, mlíko a tak. Ti, kdo měli krávy, museli dodávat mléko, nosili ho na určitý místo na návsi. Všichni Němci, co tam byli na práci u těch sedláků, tak měli vždycky na ruce bílou pásku, i v těch Okříškách, i Eliška to nosila. Proč to říkám, jednou sestřenice povídá: víš co Kamilko, dones tu konev mléka na návěs, mě se to nehodí. Prostě dones to tam. Vzala jsem konvu, šla jsem na to místo, už tam bylo asi sedm lidí, každé u své konve. Čekalo se, až přijede cisterna, přelege se mlíko a každé šel domů. Tak já jsem postavila tu konvu. Ale najednou, ten co stál vedle, vzal konvu a šel pryč, z druhé strany taky ten, co stál, popošel pryč. Já jsem si říkala: co je co je? štítijou se mě, nebo co? Já jsem to nepochopila, oni si mysleli, že su Němka, že su tam daná na práci. Že tu pásku nemám proto, že v létě se nosí krátký rukávky. Když potom se rozkřiklo, že nejsou Němka, že su tam u přízně, tak už další dny to jsem chodila, to jsme byli všichni přátelé. Ale i očima se dá ta nenávisť vyjádřit a to jsem pocítila, ten pocit.“ (Kamila)

Stigma je ovlivněno interakcemi a zároveň kontextem historického vědomí. Co je stigmatem v určité době, nemusí jím být v době jiné. Je zde patrný mechanismus exkluze, který okolí uplatňovalo vůči pamětnici v situaci, kdy byla nahlížena jako nositelka stigmatu. Po vyjasnění významů byla přijata do společenství.

Na druhé straně existovalo symbolické označení vítězné strany, tedy těch, kteří si přidělili oprávnění vyhánět Němce:

„Němci nosili bílé (pásky) a ty tzv. revoluční gardy, uniformy neměli, tak měli nějakou tu ukořistěnou pušku a červenou pásku s RG, rudé gardy. No, většinou, aspoň tohle se tradovalo, se říkalo mezi lidma, že to byla banda zlodějů. Protože, údajně, přišli v noci do nějaké německé rodiny a co tam bylo cenného, tak zabavili ve prospěch státu. Takhle přišla ta teta, přesto že byla Češka, o rádio. Rudí gardisti tam vletěli, houby věděli, že je Češka: jaktože máte rádio? německá rodina. Vzali ho a odnesli. Teta si později postěžovala. Pak se vrátili četníci do Hodonic, prostě byli tam za první republiky. A protože tetu znali už z první republiky, ona si jim postěžovala. Tak ji pozvali na četnickou stanici a říkají: vyber si jaký rádio se ti líbí. To byly ty Rudý gardy.“ (Leo)

Ve zpětném pohledu se i toto nošení červené pásky s nápisem „RG“ (Revoluční gardy)²² stalo stigmatizujícím. A to v situaci, kdy vyšlo najevo, jaké byly skutečné praktiky těchto skupin. Členové těchto skupin byli vyloučeni z morální komunity běžných Čechů, kteří se s nimi odmítali identifikovat.

Stigmatizace je namířena nejen vůči určité skupině, ale dochází k jejímu generačnímu přenosu. Leo vypráví příběh syna svého bratrance, který, ačkoliv byl Němec, zůstal v Československu, neboť v době odsunů byl coby voják v ruském zajetí: *„Ale jeho syn říká, že spolužáci ho přezdívali Hitler. To se přenáší. Jeho maminka je Češka, jeho babička taky. To často mě mladej Franta říkal, že měl určitý problémy.“ (Leo)* Přenos stigmatu způsobuje jeho novým nositelům obdobná znevýhodnění v každodenních interakcích jako původním nositelům.

6.2.4 Češství jako stigma v poválečném Německu

Vývoj vztahu Čechů a Němců je poznamenán oboustrannými stigmatizacemi, které se vyvíjely v perspektivě ublížených a těch, kteří ubližovali. Stigma se vztahovalo ke členům skupiny, jež nesla vinu za tragické události (válku, odsun). Po odsunu Němců z Československa se mezi odsunutými Němci stala stigmatem příslušnost k českému národu.

„Protože nezacházeli jsme s nima dobře. Protože já teda jsem takovej dost citlivej, to bych nedokázal dělat. I jsem se divil tomu Benešovi, že se k tomu všemu- on měl dost zlost, že potom, když Němci zabrali Sudety a on musel odejít do Anglie, tak jako on je hrozně nenáviděl, ale nenávisť, ta musí mít rozum. Nejde to jen tak. Taky to musí vědět proč a řešit to nějak. Tohle to udělalo tu hráz mezi námi a Německem, která pořád není- já jsem třeba tam taky jezdil a sešel se s nima a oni mě nepodali ruku. Já říkám: já jsem vám to neudělal. Ale jsem Čech a oni: Češi nás vyhnali, tak my je taky tak brali. (...) Možná že jsem tak založenej příliš citově, ale já jsem se tam s těma lidma sešel. Byl jsem taky na posvícení v Německu a seděli jsme tam za stanem se známýma. Já jsem tenkrát mluvil míň. A jedna paní se do mně pustila: vy jste Čech? Já povídám: jo. Ona: já

²² „RG“ bylo označení pro revoluční gardy, jejichž účelem bylo zabezpečení pořádku v prvních dnech po osvobození, než začal fungovat normální státní aparát. Ale jelikož byly v mnohých případech složeny z lidí s pochybnou minulostí (pamětníci vyprávěli například, že do nich vstupovali kolaboranti, aby se tak očistili a odvrátili pozornost od vlastních provinění na Němce) a používali násilné a nemorální praktiky, hanlivě se jim říkalo „rabovací gardy“, jak mi vysvětlili jiní pamětníci poválečných událostí.

jsem od Krumlova a vy jste nás vyhnali. Já jsem za to nemohl, já jsem byl mladej kluk, já za to nemůžu. A vy jste taky takovej. Pak jsme se smířili. Oni to pochopili. Ale heleďte oni zase tou svojí pracovitostí se tam dopracovali dobrých míst. On ten německej národ má takový charakteristiky. Oni mají v krvi Bismarcka, takovou tu kázeň a hlavně jsou pracovití. Já mám syna, ten tam dělá 15 let. A říká: na těch úřadech že je to tam takový gemütlich, takový příjemný. Nejhorší je to, že oni po té válce, když skončila, tak nám byli vykresleni, že jsou to jenom lotři a vrahouni. A ono to tak nebylo.“ (Jan)

Tento příběh vystihuje další rysy stigmatizace. Jednak se objevuje předsudečný přístup, který souvisí se stigmatizací, kdy jsou členovi skupiny přisuzovány charakteristiky, jež byly dříve v rámci interakcí přiřčené celku a které implikují určitý způsob jednání. Tyto charakteristiky připisované skupině lze chápat jako stereotypy. Z výpovědí vyplývá, že stereotypy významně ovlivňují oboustranný vztah Čechů a Němců a jejich vzájemné interakce. Jejich původ na jedné straně ovlivnila válka a na straně druhé odsun Němců, které mohly být zároveň umocněny absencí osobních interakcí díky železné oponě mezi oběma státy.

6.2.5 Lokální identita a vnímání domova

Jedním typem pocíťované identity je lokální či regionální identita, která souvisí s prostorem.

Její vyjádřením je vztah k místu jako k domovu:

„Ti Češi, co se sem stěhovali, byli z větší části lidi, kteří neměli majetek, kteří- tohle jim zvedlo životní úroveň. Ti to brali tak, že Němci prohráli válku, tak museli pryč a my jsme tady teď doma. I když co si tak vzpomínám, že ty lidi z Kyjovska, když jeli navštívit ten kraj, odkud přišli, tak jeli domů. To trvalo snad tu generaci těch nejstarších, kteří sem přišli, než začali pocíťovat tady ten kraj jako domov. Je to asi přirozený. Já nevím, jsem původem Brňák, ale Brno pro mě není domov. Vyrostl jsem v Hodonicích. Měli jsme v Brně příbuzný, jezdil jsem tam. Myslím si, že ty lidi se tady sžili poměrně rychle. I když u těch Čechů byla taková nejistota: vrátí se ti Němci? nevrátí se? Nakonec i ti Němci, když museli odejít, tak zakopávali svý majetky.“ (Leo)

Domov představuje místo formování solidarity, historické společenství, ve kterém probíhá každodenní život. Důraz je kladen na předky, původ, kořeny a symbolické atributy místního života. Násilné i dobrovolné přesídlení přineslo rozpor mezi novým a starým místem, byla nabourána zakořeněnost. Avšak nedobrovolný odsun zanechal patrně větší stesk po domově a zejména nemožnost návratu.

Vztah k původnímu domovu se u Němců projevoval zejména skrze tradice vztahující se k předkům a víře, které představují symbolické atributy místního života. (Szaló, 2006) Pamětnice popisuje důležité prvky domova: „(při prohlížení fotografií) *Tady byl náš dům a to je teď parkoviště. To je Měděnec, tady byly všude baráky. Takhle Němci udržují kapličku. A takhle vypadal hřbitov. Zdevastovaný. To víš, hřbitov a kostel to bylo pro vesničany důležitý. A obzvláště v horách, pro horaly. Je to 908 metrů nad mořem.*“ (Vlasta) Podle Szaló (2006: 149) představuje domov „centrální místo zakotvenosti osobní identity“, na kterém však není

nezbytné trvale žít. „K vytvoření sounáležitosti stačí, aby po tomto imaginárním místě a po kulturních praktikách odehrávajících se v něm toužili.“ (ibid) Pro Němce a pro přestěhované Čechy bylo jejich místem zakotvenosti místo původu. Avšak tato zakotvenost se nepřenáší na další generace, ty již zakořenily na novém místě, kde prožily většinu života.

Schütz (in Szaló, 2006) nastiňuje odlišnost mezi zkušeností přistěhovalců a navrátilců. Přistěhovalci se snaží integrovat, pocítují nástrahy a odlišnosti nového místa a orientují se na budoucnost. Naproti tomu navrátilci žijí zejména vzpomínkami na minulost. Jejich reintegrace je založena na tom, že do lokality patří. V lokalitách, ze kterých byli odsunuti Němci, docházelo ke znovuosídlování a s tím spojenému formování lokálních identit. V místech většinou zůstali někteří starousedlíci, kteří, ačkoli nejde o navrátilce, představovali minulost, vzpomínky a původní identitu, která byla nabourána odsunem. Noví osídlenci přišli z jiných krajů, kde opustili svoji identitu, svůj domov a prožívali nejistotu. Jejich nejistota spojená s novým prostředím byla v souvislosti s odsunem ještě umocňována další nejistotou, možností ztráty nově nabytého domova v situaci, kdyby se Němci vrátili do Čech, do svých původních domovů. Zde je jeden z příkladů nejasností, které zmítaly nové osídlence: „*Většina těch Čechů, kteří se sem nastěhovali (na Znojensko) neměli o víně šajn. Dědeček učil některé ty přistěhovalce, jak se stříhá víno.*“ (Leo) Lokality mají své specifické rysy, tradice, významy a praktiky, které spoluutvářejí lokální identitu. Některé jsou neměnné (např. tradiční vinařství), o jiné může probíhat symbolický boj o uznání a začlenění do identity. Neměnné prvky se spíše vážou k hmotným statkům či krajině. Nehmotné (symbolické) statky lze vyzvat jako předmět symbolického boje.

Lze tedy shrnout, že v regionech, kde došlo k odsunutí Němců, tato situace vyústila v rozpory ve formování identity. Byli zde starousedlíci coby nositelé původní identity a představitelé minulosti a noví osídlenci zmítaní nejistotami a hrozbou z návratu Němců, kteří zároveň přinášeli nové významy a kulturní vzorce ze svého původního domova. Je pravděpodobné, že docházelo k symbolickým bojům o rekonstruování lokální identity.²³ Dalším rysem byla nezakotvenost v novém místě, které se stalo domovem až pro novou generaci. Generace, která se do regionů nastěhovala, neměla toto místo jako svůj domov, což jistě přispívalo k nejistotě přistěhovalců a dále komplikovalo jejich integraci.

---

²³ Houžvička a Novotný (2007: 138) ve výzkumech nových osídlenců pohraničí rozkrývají tři typy regionální identity: základní, vědomé ztotožnění s regionem, patriotismus.

6.2.6 Mýty a praktiky jako součást lokálních identit

Součástí identity je každodenní sdílení mýtů, rituálů a praktik. Na lokální úrovni se jedná o vyprávění, která se vztahují k určitému prostoru a generaci.

„To byl případ v Hodonicích pana Maurera. Vysloveně Němec. Vinař. Nemyslím malý vinař, ale kapacita vinařská. A on prostě koncem války zazdil ten svůj sklep, nechal tam dobré víno. A po válce- to se říkalo, to vím od maminky, to se prostě mezi těma starousedlíkama říkalo. A po válce, když přišli Rusové, tak si pozval ruský důstojníky a vybourali ten sklep a ti tam chodili k němu pít. A pan Maurer dostal razítko. On neuměl do smrti pořádně česky, dostal doklady, že je německý antifášista. Zůstal mu ten vinařský sklep, podnikal do toho znárodnění. V těch známých vinařských družstvech Lechovice, Práče zaváděl to vinařství.“ (Leo)

Pamětník vypráví příběh, který se tradoval v generaci žijící po válce v dané vesnici. Můžeme říci, že je součástí společné identity tehdejší generace, která jej předávala na generace další (matka jej vyprávěla synovi). Obsah mýtu vyjadřuje racionalitu ve formování identity a tato racionalita není pamětníkem nahlížena zcela pozitivně.

Lokálními praktikami a rituály, které umocňují sdílení identity, může být i spolková činnost a další občanské iniciativy.

„Maminka byla členkou Svazu bojovníků za svobodu, nebo osvobozených politických vězňů a pozůstalých, tak nějak. (...) A v těch Hodonicích v tom spolku bojovníků... tam byla maminka, to byla myslím jediná žena, pak tam byli ti Volyňáci ze Svobodovy armády a doktor Porubka, který se vrátil z koncentráku, ten byl po 17. listopadu, studoval v Brně práva a po válce to až dodělal, ty práva. Hrával jsem s ním volejbal, uměl precizně německy, to se naučil v koncentráku. Celkem ta organizace mamince asi taky dost pomohla.“²⁴ (Leo)

Snahou popisovaného spolku bylo projevení solidarity s těmi, kdo byli poškozeni historickými a politickými událostmi. Nezbytné bylo rozlišování míry poškození za války. Součástí kolektivní identity jsou praktiky a rituály směřující k zvyšování solidarity a integrace v rámci lokality. Mýty sehrávají obdobnou roli, zdůrazňují sdílení příběhů, utváření společného vědomí o lokalitě a jejich předávání na další generace a tím reprodukování lokální identity.

Ve vzpomínkách na odsun Němců se objevují zejména prvky lokální identity, která je spjatá se vztahem k domovu a jeho narušením dobrovolným i nuceným vysídlením. Dále se objevuje sdílený pocit „my“ ve vztahu k národu, dochází k identifikaci sebe samého s národem. Můžeme tedy hovořit o prvcích národní identity. Generační přenos se uskutečňuje prostřednictvím praktik a mýtů. Mýty, rituály a symbolické artefakty společně se solidaritou

---

²⁴ Pro ujasnění, pod pojmem „Volyňáci“ jsou míněni volyňští Češi, kteří v 2. polovině 19. století odešli z Rakouska-Uherska do carského Ruska a usazovali se v oblasti Volyň na západní Ukrajině. Za 2. světové války mnoho volyňských Čechů vstoupilo do 1. československého armádního sboru Ludvíka Svobody v SSSR. Po válce jich většina přijala československé občanství a reemigrovali do lokalit, která před tím opustili odsunutí Němci.

upevňují kolektivní identitu. Solidarita sílí v době krizí a vyúsťuje v akci. Dále se identita vymezuje vůči „Jiným“, vůči Němcům. Tento vztah obsahuje oboustranné stigmatizace, které vyplývají z historických událostí války a odsunu. Rozporuplný vztah Čechů a Němců se odráží v každodenních praktikách, například v rodinných vztazích a sociálních interakcích.

6.3 Prvky kolektivního traumatu ve vzpomínkách

Kolektivní trauma je koncept, který se týká každodennosti a je možné jej zkoumat empirickým výzkumem. Nejdříve je nezbytná konceptualizace pojmu a rozpracování jeho prvků, které by bylo možné zkoumat empiricky. Jednotlivé prvky budou předmětem analýzy výpovědí.

6.3.1 Narušení kulturních hodnot jako jeden z projevů kolektivního traumatu

Jedním ze základních projevů kolektivního traumatu je dezorientace způsobená narušením samozřejmých významů. Těmito významy mohou být skupinové hodnoty, o kterých pamětníci hovořili. V souvislosti s odsunem Němců se objevuje znevážení, popření hodnot první republiky. Jan vysvětluje, jak se různé skupiny zpětně dívaly na odsun Němců:

„To máte takový různý kategorie. Ty nacionalisti, Benešovci, ty to hájí dodneška. Teď ty, co tam nakradli, ty zlatokopvé... Ale normální lidi, tak nám se to všem zdálo divný a krutý. Masaryk pořád mluvil o humanismu, ale tohle bylo krajně nehumánní. Já, podívejte se, čistá práce pro mě byl Norimberský tribunál. Oni chytli ty válečný zločince, byl řádný soud, byli tam Rusové, Američani, Angličani. Podle mezinárodního práva je odsoudili. Někdo doživotí, někoho oběsili. Ale zvláště ten divokej odsun, představte si tady on to byl třeba kočí a on tam přišel do těch Sudet a oni tam s těma lidma jednali jak s dobytke. To vám tady řeknou lidi, taky mi to lidi vypráví. Oni měli třeba doma zabito a oni jim ani nedali najíst“ (Jan)

Pamětník přirovnává situaci v poválečném Německu k situaci v Československu. Giesen (2004a) popisuje soudy s válečnými zločinci jako rituály, které umožnily Němcům setřást kolektivní vinu poukázáním na jednotlivé pachatele. Jan vidí v Norimberském procesu shodně vyjasnění situace a vymezení viníků, avšak dodává, že k něčemu obdobnému v případě Němců v Československu nedošlo a že byl uplatněn princip kolektivní viny. Zároveň popisuje praktiky nových přistěhovalců jako velmi kruté a v jiné citaci je připodobňuje ke gestapu. Avšak nezamýšlí se nad vinou pachatelů tzv. divokých odsunů ve smyslu právní odpovědnosti za krutosti. Tento fakt demonstruje celkový přístup české strany, která sice uznává krutost a nehumánnost tehdejších činů, ale nespojuje ji s trestním právem. Podle Jana došlo k zavrnutí humanistické tradice první republiky a zároveň k nespravedlnosti a bezpráví vůči Němcům. Také další hodnoty byly narušeny:

„...veškerá demokracie, veškerá rovnoprávnost byla pryč. Byli odsunuti jako otroci, jako lidi prostě... já jsem si vždycky myslel, to je moje myšlení, že se to mělo soudně, aby to mělo nějaký soud. Tak že budeme vyslyšet důstojníky, hlavně ty SS, to byli fanatici, to byla armáda strany, jako my jsme měli milice. Napřed SA, to rozeznali. Ty to měli tady vytetovaný. Fanatici. Takhle to dopadalo. Ty důsledky cítíme dodneška.“ (Jan)

Výpověďmi se zároveň prolíná morální hledisko. Většinou je jednání vůči Němcům během odsunu považované za nemorální. Avšak jsou uváděny i příklady čestného jednání vůči Němcům, které vyzdvihují důraz kladený na ne/morálnost.

„Bylo tady spousta po tom osídlení takových věcí, kde se přistěhovala rodina, za měsíc nakládali vagón, přijeli sem s aktovkou. Nábytku, dobytek a odstěhovali se zpět na Kyjovsko, odkud sem přišli. Byl tam případ, maminka tam u nich pak po válce pracovala v hospodě u nádraží u Jandů, kde ta rodina těch Friedlů, se kterými ta rodina už předtím obchodovala. Pan Janda měl v Brně na náměstí 28. října vinárnu a Friedl mu dodával víno, byli obchodní přátelé. Ten vysloveně pana Jandu požádal, aby šel obsadit tu jejich hospodu.“ (Leo)

Události odsunu podle pamětníků narušily a popřely prvorepublikové hodnoty, humanismus, demokracii, rovnoprávnost, právní spravedlnost a všeobecnou hodnotu morálky.

6.3.2 „New master narrative“ o odsunu Němců

S konstruováním traumatu souvisí vytváření tzv. nového dominantního vyprávění (Alexander, 2004), které nese určité obsahy. Nyní se podíváme, které prvky tohoto vyprávění o odsunu pamětníci uváděli. Obrazem události jsem se již zabývala v předchozích částech, shledala jsem dva odlišné typy vyprávění: odsun nahlížený jako vyhnání z domova a odsun jako návrat domů. V prvním případě byl důraz kladen na vztahy a emoce, ve druhém na historický a politický kontext události. Další součástí narativu je role obětí. Němci jsou v případě emocionálně laděného vyprávění obětmi, v druhém případě je více kladen důraz na jejich předchozí provinění vůči Čechům. Role obětí a viníků nejsou na české straně zcela jasně rozlišitelné.²⁵ Podle Alexandra (ibid) je dalším obsahem narativu vztah obětí a publika, do jaké míry se přihlízející identifikují s obětmi. Ve vzpomínkách je na osobní úrovni patrné soucítění s utrpením obětí, avšak zároveň jsou popisovány oboustranné stigmatizace Čechů a Němců a vzájemné vymezování kolektivních identit vůči sobě. Přihlízející neztotožňují ani s pachateli, označují je za „*nenormální Čechy*“ či „*živly*“. Dochází tedy k situaci, kdy přihlízející tvoří skupinu mimo oběti i mimo pachatele. Avšak důsledky odsunu dopadají i na ně a na celé společenství. Pamětnice popisuje vývoj každodenního vztahu k Němcům:

„Báječně jsme se všichni, všichni Češi a všichni Němci, co tam byli zaměstnaní, báječně jsme se snášeli a byl konec války a najednou to bylo všechno proti sobě. A z jedné rodiny ona byla prima ženská. Jak se jmenovala? Klauzalová. Báječná ženská, ta se mnou dělala překlady asi v šesti

²⁵ Na německé straně, zejména v Bavorsku, je jiná situace. Vůči Čechům jsou uplatňované nároky na vyrovnání se, vzpomínkové akce a památníky umocňují odlišení obětí a pachatelů.

řečích. No, báječná ženská. A její otec, dobrý chlap, ona vyprávěla dědovi český anekdoty a obráceně. A všechno to šlo. A konec války a bylo to šílený. Přijel její syn, kterej byl esesák a ten by bejval ještě tady teď vraždil, vid'?' (...) Nepostavil se za ni nikdo, protože druhý ho tři přeřvali: to byl hajzl. A to bylo s Židama a se vším. Já jsem to zažila s Židama, protože jsme bydleli u Židů. Co to byli za báječný lidi. Báječný lidi.“ (Vlasta)

Zde jsou patrné rysy role přihlížejících traumatické události, které popisuje Giesen (2004b). Diváci zastávají rozpolcenou pozici mezi vinou z nečinnosti, dobrovolnou lhostejností a nedostatkem odvahy. I předchozí přátelé jsou odmítnuti pod společenským tlakem převládající nenávisti. Role pamětníků (a pravděpodobně i dalších Čechů) je tedy možné nahlížet jako role přihlížejících, jejichž provinění je spíše v tom, že nedokázali zabránit násilí, se kterým nesouhlasili.

V konceptech kolektivního traumatu (Alexander et al.) jsou vymezeny role obětí a pachatelů. Z tohoto hlediska můžeme rozlišit vysídlené Němce a vyhánějící Čechy. Vzhledem k tomu, že události odsunu nastaly v době těsně po válce, ve které tyto role byly na obecné úrovni opačné, je vnímání obětí a pachatelů velmi rozporuplné. Zde je patrný výrazný rozdíl od Giesena příkladu poválečného Německa, kde bylo na národní úrovni zjevné, koho zařadit do které skupiny.

6.3.3 Odsun jako kolektivní trauma pachatelů?

Zapojení Čechů by bylo možné nahlížet optikou konceptu kolektivního traumatu pachatelů, které popisuje Giesen (2004a, 2004b), neboť Češi sehráli roli těch, kteří v některých případech krutým způsobem odsunovali Němce z Československa. Popíší několik zásadních prvků Giesena konceptu, které přibližuje na konkrétní situaci poválečného Německa.

Na počátku je traumatizující událost, jež se stává předmětem veřejného diskursu a která nese potenciál stát se základem traumatu. Podle Giesena (2004b) byla v poválečném Německu ustavena tzv. koalice ticha a o událostech nacismu se nemluvilo. Důvodem byla nemožnost morálního ospravedlnění války, vlastní vina za vývoj událostí před válkou a nabourání světonázoru mladší generace. V situaci poválečného Československa jsou patrné odlišnosti. Morální ospravedlnění odsunu bylo pro veřejnost myslitelné, ačkoli jeho forma ne. Odsun byl nahlížen jako odplata za důsledky Mnichovské dohody a za válečné události. Toto ospravedlnění umožňuje perspektiva „odsunu jako návratu domů“, o které se zmiňuji výše. Perspektiva „odsunu jako vyhnání z domova“ zdůrazňuje neospravedlnitelné rysy události, krutost a bezprávi a zdůrazňuje provinění konkrétních pachatelů. Odsun prožili převážně lidé, kteří žili v lokalitách s německým obyvatelstvem, většina ostatních lidí o něm nevěděla a dozvěděla se o jeho podrobnostech až po roce 1989. Nevole hovořit o události vyplývala z

nepříjemných pocitů z vyvolaných vzpomínek. „*Tady jsem neměla takový známý, abych řekla, že bych s Čechama nebo s Němcema tak nějak komunikovala o tom. Za války se nemluvílo o ničem, po válce to bylo tak strašný, že jsme byli rádi, že je to za námi a víc jsme se k tomu nechtěli vracet.*“ (Vlasta) Mlčení bylo dále umocněno komunistickým převratem. Pamětník přináší vlastní interpretaci důvodů, proč byl odsun za komunismu provázen tichem: „*No, za komunismu se o tom opravdu moc nemluvílo. Ono to bylo tak, že ty teorie marxismu-leninismu jsou na bázi internacionalismu a oni vždycky byli Němci dost kamarádi s Rusama, tak oni to schvalovali, nehanili, ale že by se to nějak glorifikovalo, to ne. Nepamatuju.*“ (Jan) Naproti tomu Tomášek (2004) uvádí jiné důvody. Německý majetek se měl stát základem znárodnění a odsun představoval možnost legalizace budoucích násilných migrací uskutečňovaných Sovětským svazem.

Důležitou součástí konstruování traumatu jsou mýty a legendy a vytváření mylných interpretací:

„Jeden případ, až teď jsem si to obnovil. Je zajímavé, že zápisy, které zůstaly v Hodonicích. Tak paní, která se tomu věnuje, našla, že vila pana Entlera, to byl Čech, bydlí pořád ve Znojmě, architekt, kde za války žil německej četník Weber. V zápisech zůstalo, že Němci tu vilu zapálili, protože toho Webera nesnášeli, že byl přísný četník. Ale my, který jsme tam žili, tak víme, že hned toho 8. května 45, když přišli Rusi do Hodonic, tak ta vila vyhořela. A nezapálili ji Němci, ale zapálili ji Rusi, protože na zdi tam našli Hitlerův obraz. Přesto nějaká snaha nedat Rusy do špatnýho světla, tak prostě se napsalo do zápisu na národním výboře, že to zapálili Němci.“ (Leo)

Takové mýty sloužily k posilování kladného obrazu Rusů jako osvoboditelů a vytváření negativního obrazu Němců coby poražených a přispívaly k legitimizaci odsunu. K demytizaci došlo až v 90. letech. Mýty jako součást kolektivní identity mají inkluzivní charakter.

Do interpretace události výrazně zasahují tzv. nositelé významu (carrier groups). Ve vyprávěních se objevily zmínky zejména o těchto institucionálních arénách (Alexander, 2004), v jejichž rámci docházelo k reprezentaci či mlčení o odsunu: vzdělávací systém, média, umění, byrokracie a právo.

Škola je považována za důležitý prostředek socializace. Můžeme hovořit o její roli jako „významném druhém“ v konstruování významů (Berger a Luckmann, 1999). Zde jsou příklady reprezentace odsunu ve škole: „*To vůbec, v učebnicích o tom nebylo nic. Prostě konec války byl, pohraničí se muselo osidlovat Čechy, ale že by tam nějaký krutosti byly, to v našem kraji vůbec nepripadá v úvahu.*“ (Kamila)

„Nejhorší je to, že oni (Němci) po té válce, když skončila, tak nám byli vykresleni, že jsou to jenom lotři a vrahouni. A ono to tak nebylo. Oni byli proti tomu nacismu taky, jenomže co jste mohla dělat. On u nás ten komunismus nebyl tak tvrděj, ale v těch prvních letech, když blbli, tak kdo byl proti, tak toho zavrou, tak co můžete dělat. To je ta kolektivní vina a to pranýřování, to se potom pranýřuje všechno. A mladý lidi, to se do nich tloukly ty nový doktríny: Pohraničí jsem si vyčistili, dneska máme stát čistej. Ale ono to tak není.“ (Jan)

Škola jako veřejná instituce, jejíž navštěvování je ze zákona povinné, může být nástrojem upevňování státní ideologie. V případě odsunu docházelo v rámci komunistické ideologie ke zmiňování odsunu coby nutného kroku bez jakýchkoli informací o jeho krutostech. V učebnicích byl udržován obraz Německa a Němců jako nepřítele, který byl změněn až po roce 1989 (Kubiš, 2005).

Do veřejného diskursu o odsunu zasahovaly kromě vzdělávacích institucí též mezinárodní instituce, které upozorňovaly na nedodržení mezinárodních úmluv o lidských právech. Snažily se prolomit ticho, avšak jejich rekonstrukce události se nestaly součástí převažujícího diskursu:

„Že byl odsun, to jo, ale ty detaily, to ne. S tím jsme se nikdy moc nechlubili. Pravda je to, že mezinárodní společenství protestovalo proti nám, že to je nelidský, že mluvíme o Masarykově humanismu a přitom se tak nechováme. To bylo po válce brzy. Prostě byl odsun, tak se to učilo ve škole, já už tam teda nechodil. Ale i v armádě, když byly ty politiky, tak na tom stavěli, že to byla nutnost“ (Jan)

Umění vykresluje specifickými formami osobní zážitky, vyrovnávání se s nimi a působí určitým způsobem na diváka. Nesnaží se o objektivnost, která je například cílem vědeckého pole. Pamětnice vyjadřuje ztotožnění svých vzpomínek s filmovým obrazem:

„A jestli jsi někdy ten seriál viděla, co běží (Zdivočelá země). Neviděla jo? Tak tam je vidět, že každé chtěl jenom z toho těžit. (...) To byla skutečně jenom sebranka, která tam šla demolovat. Prostě napřed to tam vykrást, pak v tom žít jako na západě. No a pak už nebylo z čeho brát, tak se kradlo a bralo a ničilo se. Proč celá ta vesnice je zničená? Ty baráky tam všechny mohly zůstat. To by bejvalo mělo lidí bydleního.“²⁶ (Vlasta)

Interpretace a reprezentace událostí v rámci některých institucionálních polí měly dopady na každodenní životy lidí, neboť ústily v akci či vytvoření nařízení, zákona apod. Byrokratické a právní pole na základě rekonstrukce událostí odsunu vytvářela různá nařízení a předpisy:

„Dědeček měl jít na odsun. Tak maminka tam letěla k té komisi. Komisaře dělal můj pozdější učitel na národní škole. Moc sympatický pán, později jsme si i tykali. Byl mladý. Maminka ohlásila, že v okamžiku, kdy bude muset jít dědeček na odsun, tak že ona nenechá dědečka samotného, a že půjde taky. A byla by to pravděpodobně pro Československo ostuda. Takže dědeček mohl zůstat. I když měl ze začátku taky problémy s potravinovými lístkama. Dokonce po jeho smrti, v dědickém řízení maminku považovali za národního správce domu, ve kterém se narodila. Nakonec, když zemřela maminka, tak jsem musel vyhledávat doklady o tom, že ten dům byl náš. Že to nebyla národní správa. Byly to nespravedlivý věci.“ (Leo)

---

²⁶ Zdivočelá země je 32dílný seriál natočený v roce 1997 režisérem Hynkem Bočanem na motivy románu Jiřího Stránského. Pojednává o událostech v prvních týdnech po osvobození v roce 1945.

Odsun způsobil obrovskou migraci na obou stranách, opouštění původních domovů a obydlování prázdných domů. Nad domy většiny Němců byla vyhlášena tzv. národní správa.²⁷ Předchozí citace popisuje byrokratické překážky v dědickém řízení, které nastalo až několik desítek let po odsunu, přesto se v něm promítly dopady odsunu. Pamětník musel dokazovat, že dům patřil do rodinného dědictví a nebyl převzat národní správou, přestože jeho majitelka byla Češka a nebyla odsunuta. Tyto normy způsobovaly překážky i lidem, které odsuny přímo nezasáhly. Pokud bychom pohlíželi na odsun optikou konceptu vymístění, mohli bychom v těchto případech hovořit o tzv. symbolickém vymístění neodsunutých Němců, případně příbuzných odsunutých Němců, na které dopadly důsledky odsunu, čímž byli určitým způsobem znevýhodněni oproti ostatním občanům.²⁸ Byrokratické překážky související s odsunem způsobovaly potíže i v každodenních interakcích a rodinných vztazích:

„Třeba ta paní Novak, dneska Holíková, ta už byla odsunutá, a ten její tehdy přítel, ženich, jezdil s Unrrou, vozil sem ty nákladní auta, co dodávala Unrra, oni Američani jeli třeba osm šoférů jedním autem do Francie, tam vyfasovali každé jedno auto naložený potravinama, textilem. A odvezli to sem a tady se to na listky prodávalo. On při té cestě se stávil tam, kde ta jeho dívka byla, naložil ji do auta, odvezl ji sem. To si pamatuji dodneška, že se nesměli vzít. Vzali se až v 50. letech, protože úřady nedovolily, aby si vzal Němku. To si pamatuju, že ti Holíkovi tam dlouho žili... to byla vesnická senzace, že se konečně vzali.“²⁹ (Leo)

Rodinné vztahy a přátelství byly často přetřhány a byrokratické překážky činily jejich napravení obtížným. Kromě těžkostí se sňatkem mezi Čechem a Němkou se v rozhovorech projevíly i problémy spojené s rozvody na dálku, kdy jeden z manželů zůstal v Československu a druhý byl odsunut například do Západního Německa.

6.3.4 Rozdělené rodiny, zpřetrhaná přátelství

Odsun závažně narušil rodinné vztahy a přátelství, neboť části rodin byly odsunuty, části zde zůstaly. Docházelo i k zpřetrhání příbuzenských vztahů nadobro:

„Já si ten odsun nepamatuju, ale jak jsem se vrátil z Prahy, tak jsem najednou s hrůzou se díval, že moji kamarádi jsou pryč, ti Němci. Nakonec příbuzní mé maminky, rodina jejího bratra žijou dodneška v Linzi. (...) Na druhé straně, když se člověk zamyslí v kontextu těch 40 let, ve kterých jsme žili, od 48. roku. Tak si říkám: proboha, těm bylo líp, než tady. Každý to tak nepociťoval, například ta moje teta, ti odešli odtud se synem, bratrancem Hansem a nikdy! se neozvali. Vysloveně byli tak naštvaní, že si ani s tou svou sestrou nedopisovali. Ta druhá rodina, s Hertou se stýkáme pravidelně, napíšeme si dvakrát do roka. Občas sem přijede.“ (Leo)

²⁷ Národní správa byl právní institut zavedený dekretem prezidenta republiky v roce 1945 s cílem postižení majetku osob nespolehlivých, zrádců a kolaborantů. Zkonfiskovaný majetek byl později buď znárodněn nebo zprivatizován.

²⁸ Hanzlová (2006) hovoří o symbolickém vyloučení Němců, kteří nebyli odsunuti z Československa, ale kteří byli vystaveni obdobnému symbolickému násilí jako fyzicky vymístění Němci.

²⁹ UNRRA je zkratkou názvu Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu (The United Nations Relief and Rehabilitation Administration), která zajišťovala poválečnou obnovu postižených států.

Toto nedobrovolné rozdělení rodin bylo ještě umocněno vznikem socialistického Československa a uzavřením hranic směrem na západ: „*A potom po válce oni se sem brzo dostali za námi, všechno jsme věděli, co zažili, jak to bylo v Německu, ty poměry. A my jsme dostali povolení až v 68. roce, jsme tam mohli s tatínkem zajet, za tou jeho sestrou a za tím Heinzem, Karlíkem a Evičkou.*“ (Majka)

Odsun měl osudné dopady i na vztahy mezi rodiči a dětmi. Leo popisuje několik příkladů, kdy se během odsunu rodičům ztratily děti, které byly dány k adopci v Československu a jejichž biologičtí rodiče se je později snažili najít:

„Nakonec měl jsem kamarádku, to byla vysloveně Němka. Ta rodina v Tasovicih si ji vzala z dětského domova. Zapomenuté německé děcko tady. A někdy v 60. letech přijela paní z Německa, která se hlásila, že je její matka. Odmítla tam jít za ní. Pro ni už byla maminka ta Češka, která si ji vzala. (...) Nakonec i v práci jsme měli kolegu. Ten dokonce ve svých asi 35 letech zjistil, že je šlechtic. Tady byl strojevedoucí. Měl německé jméno: Saas. Pak zjistil, že je von Saas. Protože někdy, to už byl ženatý, měl dvě děti, bydlel ve Veselí na Moravě. Najednou se objevil před jejich barákem mercedes, vystoupili dva elegáni, ohlásili mu, že jsou jeho rodiče a že ve 45. roce se jim prostě ztratil. Vyrostil v dětském domově. A oni ho objevili až zhruba jako třicátníka. Říkal: pozvali nás tam, tak jsme tam s manželkou jeli, v té společnosti jsme se neuměli pohybovat. Podporovali ho, ale když mu nabídli: přestěhuj se do Vídně. Budeš se mít líp, nebudeš muset dělat strojevedoucího. Odmítl to: neuměl bych tam žít. To je jasný. Neumíme si představit, co to znamená dostat se na společenským žebříku kamsi nahoru.“ (Leo)

Dopady na rodinné a jiné blízké vztahy se zdají být jednotlivými případy, které neovlivnily celé společenství, ale odsun a následné emigrace ze socialistického Československa byly masovou záležitostí, postiženo bylo velké množství rodin, jejichž příbuzní se náhle ocitli za železnou oponou a kontakt s nimi byl přerušen. Navíc příbuzní na západě vzbuzovali nedůvěru a ohrožení komunistického státu, což Čechům způsobovalo nepříjemnosti například v přístupu ke vzdělání či v zaměstnání:

„A tak jsem se hlásil na brněnskou Vojenskou akademii na leteckou konstrukci, protože jsem od malička modelařil a chodil jsem do Aeroklubu, než ho zrušili ve Znojmě, protože byl blízko hranic. Nelítal jsem teda, k tomu jsem se nedostal. Jen teorii. Napřed jsem chtěl jít na pilotku do Prešova, neřekli mi, že to zamítají proto, že mám příbuzný v zahraničí, no prostě nebyl jsem přijat. A s tou vojenskou akademií to bylo stejné. Měl jsem s tím potíže. Pořád. Ne nějak oficiální. (...) Já jsem třeba nesměl- byl jsem železničář. Nesměl jsem jezdit do Šatova, do té přechodové stanice. (...) Tam se předávaly vlaky. Nákladní. Tak jsem se dal do řeči s Rakušákama a vyběhl na mě český celník, už starej pán: co si to dovoluju, že je to zakázaný? A samozřejmě se přidal důstojník pohraniční strážce. (...) Zařídili, že jsem tam nesměl jezdit. Musel jsem přejít na jiný pracoviště. Už jsem nemohl předávat vlaky. A přitom jsem tam jezdil jenom proto, že jsem mluvil německy. Mohl jsem se s nima bavit jenom služebně. Ale zkuste to. Když se mě zeptá, tak odpovím. Ta zaslepenost byla. A to bylo někdy v 70. letech. Nesměl jsem tam.“ (Leo)

Dobrovolné i nedobrovolné vystěhování příbuzných způsobilo dvojí nepříjemné důsledky. Jednak byly zpřetrhány blízké vazby a jednak se tento fakt stal překážkou v běžném životě. Dopady odsunu na rodinu přerostly v celospolečenské důsledky a ustanovení určitých

represivních a exkluzivních praktik, pravidel jednání vůči lidem, kteří měli příbuzné na západě. Obdobně jako výše by se dalo hovořit o symbolickém vymístění těch, kteří zůstali.

6.3.5 Otevření tématu odsunu po roce 1989

Média jsou považována za jednoho z nejdůležitějších nositelů významů v konstruování traumatu (Alexander, 2004). Média začala o detailech odsunu a zejména s ním spojených násilnostech informovat až po roce 1989 v souvislosti s celospolečenským otevíráním tohoto tématu. Podle Giesena (2004b) po období latence dochází k otevření tématu a konstruování traumatu. V poválečném Německu k tomuto otevření došlo v souvislosti s otázkami poválečné generace, která se začala ptát generace svých rodičů na vinu a zapojení do války. V Československu byla situace odlišná. Poválečná generace 60. let o událostech odsunu měla nedostatek informací stejně jako celá veřejnost. Na události upozorňovalo pouze několik disidentů a intelektuálů (Tomášek, 2004). Vzhledem k tomu, že velká část odsunů se uskutečnila v příhraničních oblastech, k zapomenutí na události přispělo i znovuvysídlení pohraničních oblastí v 50. letech v souvislosti s vytvořením zakázaného hraničního pásma kolem ČSSR, zakládání rozlehlých vojenských prostorů i těžbou uhlí v severozápadních Čechách (Spurný, 2006).

V Československu nedošlo ke kladení otázek rodičům. Lze říci, že až po sametové revoluci se téma otevřelo a začala se ptát možná již generace vnuků pamětníků odsunu. Toto otevření tématu generací, která traumatické události neprožila, avšak projevuje o ně zájem, lze označit jako transgenerační přenos (Robben, Suárez-Orozco, 2000). Tento přenos neproběhl na celospolečenské úrovni. Pouze někteří členové nové generace projevíli zájem zabývat se událostí. Ostatní se nezajímali, jak je patrné z následující výpovědi:

Vlasta: „*Ta první generace teda už je pryč, ta hlavní a ta druhá ta už bych řekla, si říká: ať si dělají, co chtějí, já mám tady svůj život. Že by v nich zůstal nějaký vztek, to nevím, spíš ojedinele.*“

Tazatelka: „*A co Češi, jak to berou?*“

Vlasta: „*To je asi totéž. Dívají se na to jinak. Já si ale myslím, že je to dobře, že se to nepřenáší z pokolení na pokolení.*“

Na celostátní úrovni docházelo v souvislosti s odsunem k politickým gestům, která se bezprostředně po roce 1989 týkala omluvy, pro většinu společnosti se jednalo o zcela nové téma. Vyřčení povinnosti omluvit se vyvolalo rozporuplné reakce veřejnosti, médií, historiků i politických stran. Téma poválečného odsunu Němců se stalo součástí veřejného diskursu. Zaměřím se na vnímání otevření tématu na úrovni každodenních interakcí pamětníků. Zde je vyjádření častého pohledu na odsun:

„Já teprve se dovidám, až to začalo ted' v televizi, že v pohraničí nějaký násilnosti byly proti Němcům. (...) My jsme tady netušili, že tam někde v pohraničí, jestli to bylo asi na severu, když jsem viděla ty záběry v televizi, že třeba do nich kopali do těch Němců, to nevím, tady ne. To nebylo... v Třebíči bylo taky hodně Němců, Židů. To byli Němci. A ti zůstali v koncentráku.“
(Kamila)

Ačkoli tato pamětnice zná lidi, kteří prožili odsun, ona sama o něm neměla dostatek informací, neboť nežila ve vysídlovaných oblastech. Je patrná role médií v utváření diskursu. Její výpověď reprezentuje většinový názor ve společnosti (Houžvička, 1996). Situace, kdy lidé žijící v jednom státě v jedné době, v poválečném Československu, prožívali určité situace odlišně a měli o nich odlišné informace, lze popsat jako „nesoučasnost současníků“ (Mannheim, 2007). Stejně tak současná generace přistupuje k otázce odsunu v porovnání s předchozí generací pamětníků s různou mírou zaujetí a připisuje jí různé významy.

Otevření tématu vyvolalo šok. Podle Tomáška způsobilo nesoulad „mezi fakty vztahujícími se k současnosti (a s ní spojeným základním společensko-kulturním předpokladům - vytváření pluralitní demokratické společnosti) a minulosti (kolektivní násilí spojené s prosazováním totalitních tendencí vedoucích k likvidaci pluralitního a demokratického systému)“ (2004: 143). Tento nesoulad vedl dle jeho slov ke zformování kolektivního traumatu. Ve vyprávěních zaznělo nepříjemné překvapení a zklamání z rozporu mezi zjištěními, která vyplynula po roce 89, a obrazem minulosti, který byl v lokální paměti udržován:

Majka: *„Tady pak postříleli- udělali takový gardy, co se dělaly na konci války, to nebylo dobrý. To ted' všechno vychází najevo, takže tady- já jsem viděla- já jsem dělala v té nemocnici... oni ty Němce- tady byli zlí Němci, ale oni je dobili! úplně. Oni měli třeba na zádech takový pruhu krvavý. My jsme je ošetřovali. No, tak někdo je tam dovedl, bylo mu jich líto, přestože to byli Němci, a oni je pak postříleli, viš. A udělali takový nějaký rychlý soud a to vůbec nebylo podle práva! Ale to tenkrát, kdo se ptal na právo? To bylo takový- to se mě nelíbilo. To se mě nelíbilo. (...) My jsme ted', po tom roku 89 se už otevřela ta otázka, proč tady ty Němce stříleli, takže začalo takový určitý přesvědčování, že tady něco se neudálo správného. Tak to se takhle octlo i v místním- máme tady Ivančický zpravodaj. Dokonce tam o tom někdo napsal, že tohle bylo spáchaný. Otevřel tu otázku. A to už byli mladší lidi, šli po tom. Tak to je takový, že si vyhledali pamětníky a ptali se. Nás se ptali. Dost teda mladých lidí žije den ze dne, užívají života, tak je to nezajímá nějak zvlášť, ale jsou lidi, který si nechají povídat, vedeme s nimi debaty.“*

Tazatelka: *„A v jakým smyslu se o tom mluvilo? Co se o tom říkalo?“*

Majka: *„Řada lidí zemřela, co se dopustili těch- to už se zpětně nějak- a přitom dělali velký komunisty tady, že? Potom oni byli nahoře. No, bylo to zajímavý, jak se kdo choval.“ (...)*

Tazatelka: *„Mě ještě zaujala jedna věc. To téma, jak jste říkala, se tady otevřelo po 89. v těch novinách?“*

Majka: *„O tom postřílení těch Němců?“*

Tazatelka: *„Ano. Jak k tomu přistupovali vaši vrstevníci? Jak se na to dívali?“*

Majka: *„Některý to udivilo, protože tam byl zapletený i jeden náš spolužák, tak my se scházíme každý rok po maturitě. On už zemřel. Tak jsme komentovali, že ten Pepek teda, že se nám to nelíbí, to co dělal. Protože to vyšlo najevo teprve. Bylo to, že člověk se zklame v lidech, viš. Že si myslí...“*

Tazatelka: *„Rozjitrilo to vzpomínky...“*

Majka: „*Ano ano. Bylo to takový... a oni se tady dost z Ivančic dali po válce, jak byly takový ty, jak oni tomu říkali, revoluční gardy. Tak oni šli na Jižní Moravu a tam dokonce kradli a tak. Dělalí ze sebe takový partyzány, bylo tady taková- někteří ti lidi selhali.*“

Pamětnice o dané události příliš nechtěla hovořit, vyjadřovala se útržkovitě, bylo zřejmé, že se jedná o citlivé téma, které ji osobně zasáhlo. Popisuje šok z toho, že hodnoty lidskosti a mravnosti, jimž věřila, byly porušeny. Zklamání umocňuje fakt, že narušitelem hodnot byl člověk, kterého znala. Nabourání hodnot a významů je jedním z důsledků traumatizující události a zároveň jedním z příznaků konstruování traumatu. Vzpomínky a otevření tématu odsunu mladou generací v dané lokalitě nesou traumatizující rysy. Lze hovořit o otevření lokálního traumatu po roce 1989.

Jelikož byly odsuny Němců převážně lokálními záležitostmi, ve vyprávěních se objevují dlouhodobé traumatizující dopady na uspořádání lokality a na místní krajinu:

„Že jsme to pohraničí nechali tak zplundrovat a rozkrást. To byla škoda. Já když tam dneska jedu a vidím ty vesnice, všechno pryč, jenom ty hřbitůvky zůstaly. Jestli to vůbec bylo důstojný tohoto národa tak to planýrovat všechno. Jak těm lidem asi je, když vás odsunou a mám tam hřbitov, rodiče a nesmím tam. To ve mně nechalo nepříjemný pocity, nepříjemný stopy. Upřímně vám to říkám. (...) To panovala taková- a dost lidí z toho měla radost, že už je tu nemáme. A potom když viděli to, co tam děláme, ty rozbitý vesnice, ty rozstřílený kostely, tak zase nadávali na druhou stranu, proč to tak děláme.“ (Jan)

V naší převážně křesťanské kultuře je velký důraz kladen na vztah k předkům, což se mimo jiné projevuje tím, že hřbitovy jsou považovány za důležitá místa vzpomínek. Kostely souvisejí s náboženskými tradicemi a vírou. Hřbitovy a kostely ztělesňují celospolečenské hodnoty a jejich zpusťování vyvolává nabourání kulturních významů. Migrace a zániky vesnic v pohraničí, které byly nejen důsledkem odsunu Němců, ale též pozdějšího vysídlení pohraničí, způsobily těmto lokalitám dlouhodobé a těžko napravitelné dopady, které mohou být považovány za traumatizující. Dopad na identitu a kolektivní paměť, která je nositelem kolektivního traumatu, má podle Eyermana (2004) nejen symbolický diskurs, ale též materiální kultura. Například kulturní artefakty, výtvarná díla či hudba, ale i krajina či region. Trauma se konstruuje nejen skrze vztah k hodnotám, významům a prostřednictvím praktik, ale též vztahem k materiální kultuře, v tomto případě příhraničním regionům.

6.3.6 Strategie vyrovnávání se s traumatizující událostí

Traumatizující událost vyvolává určité důsledky, se kterými se lidé různě vypořádávají. Způsoby vyrovnávání se s událostí a jejími následky popisuje Sztompka (2004) a Tomášek (2004) na základě Mertonovy teorie anomie. Ve vyprávěních lze odlišit dvě vrstvy vyrovnávání se s odsunem. Jednou z nich je celospolečenská úroveň, která zahrnuje politický

a veřejný diskurs a s nimi spojené praktiky. Zde se jedná zejména o symbolická gesta a vyjádření veřejných reprezentantů, kterým se věnuje Tomášek (2004) a Eyal (2004). Shodují se v tom, že inovační snahy disidentů o vyrovnání se s minulostí formou přijetí odpovědnosti a vyjádření omluvy byly přehlušeny politickým ritualismem a celospolečenským stáhnutím se po roce 1989. Podle Tomáška „dlouhotrvající a převažující užití pasivních adaptačních technik (ritualizace, stáhnutí se) nasvědčuje dlouhodobé perzistenci traumatu a neschopnosti se s ním vypořádat.“ (2004: 143)

Druhou úrovní, na níž dochází k vyrovnávání se s traumatizující událostí, je každodennost. Právě každodenní praktiky, které popisují pamětníci, ukazují, že celospolečenský a politický diskurs může být vzdálen každodenní realitě. Ve vyprávěních zazněly dvě odlišné strategie spjaté se současnou mladou generací. Projevuje se jednak nezájem, jednak snaha o aktivní vypořádání se: „*No, tak řeknu ti, že někteří ty mladší, to pro ně bylo něco jako pravěk. Už to je jen takový ústní podání, není to zážitek, není to takový. Kdežto na nás to ještě působí. My jsme to zažili. Děckám jsme to vždycky vykládali. Něco pochopili, ale do něčeho se nemůžou vžít. Jak to nezažiješ bezprostředně.*“ (Majka) V této reakci je patrný nezájem mladé generace, můžeme hovořit o strategii stáhnutí se, přehlížení traumatizující události. Podle pamětnice je to způsobeno tím, že mladší generace konec války neprožila a nemá o téma zájem. Pamětnice v jiné části rozhovoru hovoří o tom, že někteří lidé jsou citlivější k vnímání traumatizujících událostí:

„To nebylo jako ted'ka, jak někteří žijou lehce... víš? No, (mladí lidé) trošku už žijí v lepších poměrech. Jsou jedinci, kteří to zase prožívají, kteří mají sociální citění. Ale hodně vidím těch děcek, že jako oni všechno si můžou dovolit a rodiče jsou vychováni tou generací těch rodičů, kteří už měli lehčí život a už nepochopí potom, víš, takový život těch lidí, kteří se musí tvrdě probíjet.“ (Majka)

Sociální citění můžeme chápat jako vnímavost, která způsobuje zájem o události. Tato citlivost může být umocněna též kulturním kapitálem a smyslem pro uznání události jako důležité, budeme-li hovořit pojmy Bourdieu (1998). Dalo by se říci, že zaujetí pro téma vyžaduje dispozici, určitý habitus, který podle pamětníků obsahuje jednak sociální citění, jednak vzdělání, inteligenci a dostatek informací, které umožňují vnímání širšího kontextu události. „*To máte tak. V naší společnosti jsou takové problémy, že je málo lidí, který mají větší rozhled. Oni se nezajímají o politiku a takové věci. Oni si říkají: nějaký to bude. Ale pokud jde o inteligentní lidi, rozumný, vzdělaný, tak mnoho jich říká: neměli jsme to dělat. Měli jsme to dohodnout tenkrát cestou soudní.*“ (Jan) Lidé s odlišným habitusem, smyslem pro uznání důležitosti a kapitálem jsou vedeni odlišnými zájmy a preferují rozdílné strategie vyrovnávání se s událostí. Členové mladé generace mající určité dispozice (zájem o morální

napravení, mezinárodní smíření apod.) jsou zastánci strategie inovace, která se projevuje následujícím způsobem:

„Ale co tak sleduju názory v tisku těch vašich vrstevníků, tak se mi zdají strašně zcestný. Mně připadá naprosto zcestný, jak dneska se tak nějak prosazuje díky asi Havlovi taky: my se omlouváme Němcům. Tady ta mladší generace, pokud má samozřejmě zájem o politiku, což většina nemá, tak jak mých vrstevníků. Tak prostě to považují za nespravedlnost. No, určitá nespravedlnost to byla, ale byla to nevyhnutelná nutnost.“ (Leo)

Požadavek omluvy je inovační snahou o usmíření mezi Čechy a Němci. Jedná se o politické gesto se symbolickým významem. Naproti tomu na úrovni každodenních interakcí dochází k jiným inovačním strategiím, které však mají obdobný cíl, urovnání vztahů a navázání spolupráce mezi Čechy a Němci. Produktivní strategie vyrovnávání jsou patrné i z každodenních praktik Němců vracejících se do Čech:

„Konečně rodina mé manželky obsadila německý domek v Tasovicích. A babička, její maminka, hlídala, aby proboha nějaký hrnek nerozbili, protože: když se ti Němci vrátí, my jim to musíme vrátit zpátky. Manželčina rodina taky byla za války postižena. Oni postavili v Otinovicích na Hané domek v 39. roce. V 41. roce tam Němci zřídili vojenský výcvikový středisko SS a oni je vystěhovali. A už se tam nevrátili. Proto šli obsadit ten domek. A ta rodina těch Němců jednou za čas tam jezdí. (...) Oni se tady nezdržují, oni prostě přijedou, povídají si a zase odjedou. Nakonec se shodli, ta paní, která sem jezdí- Oni s manželčiny švagrem spolu byli v tom domě, ale oba dva jako mimina. Ona se taky narodila v 45. roce. Vždycky si dělají legraci, že oni dva se tam narodili.(...) Po tom 89. roce syn mého bratrance využil toho, že jeho táta byl německej voják, měl nějakého přítele z vojny v Německu a tak šel pracovat jako automechanik do toho Kasselu k synovi přítele jeho táty.“ (Leo)

Nevyhnutelnost každodenních interakcí vedla k vytvoření produktivních strategií vyrovnávání se s traumatickou minulostí. Po pádu železné opony začali odsunutí Němci jezdit do své dřívější vlasti a navštěvovat původní domy. Ve vyprávění není zaznamenán požadavek navrácení majetku ani omluvy (které se objevují v celospolečenském a mezinárodním diskursu) ani přetrvávání nenávisti (které je typické pro ritualismus). Naopak v některých případech došlo k navázání přátelství mezi původními a současnými obyvateli domů. Zároveň byl využit potenciál vztahového charakteru události ke spolupráci mezi Čechy a Němci. Sztompka (2004) v souvislosti s inovační strategií hovoří o využití různých typů kapitálu k vypořádání se s traumatem. V případě odsunu se jedná zejména o sociální a ekonomický kapitál. Dalšími příklady této strategie jsou například projekty spolupráce příhraničních regionů na obou stranách hranice. I ze strany Němců se objevují každodenní inovační strategie, v jejichž rámci je kladen důraz na sdílené kulturní hodnoty. Jejich příkladem jsou opravy kulturních a náboženských památek v místech původních domovů vystěhovaných Němců: *„A pak ty rozbitý kostely. To už samo o sobě dělá takovej příšernej dojem. Hele, v Měděnci postavili novej kostel. Zaplatili ho Němci, co jsou vystěhovaný. Tu kapličku taky udržujou, ta byla asi třikrát rozbitá. Tak jsou jistý věci, k čemu ty lidi taky lpěli, víš?“ (Vlasta)*

Závěr

Odsun Němců z Československa je pamětníky nahlížen ve dvou perspektivách. Jeden pohled je založen na pocitech empatie a soucítění s lidmi, kteří byli násilně vyhnáni ze svých domovů. Z druhé perspektivy je odsun reakcí na předchozí události související s válkou a rolí Němců v ní. Je zdůrazňován spíše historický a politický kontext. Tyto pohledy vyjadřují nesouhlas s krutou formou odsunů a současně souhlas s odsunem coby řešením komplikované poválečné situace.

V úvodu této práce byla položena otázka: *Do jaké míry je událost odsunu Němců z poválečného Československa konstruována ve vzpomínkách pamětníků jako traumatická?* Výzkum prokázal, že vzpomínky pamětníků obsahují traumatické prvky. Tyto prvky se týkají obrazů tragické události v kolektivní paměti, narušení lokálních identit a kulturních vzorců, dlouhodobých dopadů události na společenství, otevření tématu po době latence a nezbytnosti vypořádávat se s těmito dopady.

Pro nahlížení role Čechů v událostech odsunu se jevil jako vhodný koncept kolektivního traumatu pachatelů, který Giesen (2004a, 2004b) uplatňuje v popisu poválečného Německa a vysvětluje jím trauma Němců z nacismu. Ze srovnání situace v Československu s okolnostmi v Německu vyplynuly vzájemné odlišnosti. Rozdílným rysem je zejména přístup k morálnímu ospravedlnění odsunu a nacismu. Narozdíl od nacismu bylo možné chápat odsun jako důsledek předválečných a válečných událostí posvěcený mezinárodním společenstvím. Bylo možné jeho obhájení. Jeho forma však nebyla ospravedlnitelná a zanechala v kolektivní paměti traumatizující vzpomínky na násilí, které byly zdůrazněny nově zjištěnými okolnostmi zejména po roce 1989. Důraz v Giesenově teorii je kladen na nakládání s kolektivní vinou. V Německu byla podle Giesena kolektivní vina za události veřejně vyjádřena tím, že se po ní mladší generace ptala. V Československu (či později v České republice) k tomu nedošlo, ačkoli určité snahy intelektuálů a dalších skupin zde byly. Tyto snahy byly přehlušeny veřejným nezájmem a politickým odmítáním. Významný je také přenos traumatu na další generace a otevření tématu novou generací. Tento proces byl v Československu nabourán čtyřiceti lety komunistického režimu, takže se nejednalo o generaci dětí, která by se ptala svých rodičů na vinu a odpovědnost. Otázky začaly být kladeny až po roce 89. Avšak v důsledku velké časové prodlevy mnozí pamětníci již nežili a většina společnosti slyšela o odsunu poprvé.

Giesenův koncept (obdobně jako další studie) se vztahuje k veřejnému diskursu. Nezabývá se příliš každodenními interakcemi a praktikami lidí. Avšak ve vyprávěních

pamětníků byl důraz kladen právě na každodenní zážitky a dopady traumatické události a na jejich zvládnutí. Pamětníci, se kterými jsem hovořila, se neztotožňují ani s oběťmi ani s pachatelí, jejich role v události byla rolí publika. Můžeme tedy hovořit o *traumatu přihlížejících, na které však důsledky traumatických událostí odsunu také dopadaly*. Rozdíl mezi Giesenem popisovaným kolektivním traumatem pachatelů v poválečném Německu a traumatem Čechů z odsunu Němců z Československa shledávám v charakteru a rozměru daných událostí. Válka měla své jasné vítěze a poražené, a tedy i oběti a viníky, a jistě zasáhla celý národ, celé území Německa a dalších států. Kdežto odsun se týkal specifických lokalit, kde žila významná německá menšina a časově se odehrál v návaznosti na válku. Role obětí a viníků se poměrně rychle proměnily a dosud se prolínají. Většina národa událostem přihlížela, souhlasila s nimi jako celkem, ačkoli odsuzovala jejich krutou formu, ale měla pocit, že je nemůže zastavit. Jejich provinění by mohlo být spatřováno spíše v tom, že jim nemohli pomoci. Z uvedených důvodů si myslím, že Giesenův koncept není vhodným východiskem pro zkoumání vzpomínek na odsun.

Odsun Němců měl významné celospolečenské dopady na poválečné Československo. Způsobil rozbití přátelských a rodinných vztahů. Přítomnost příbuzných na západě měla nepřímý vliv na přístup ke vzdělání či zaměstnání. Administrativní překážky omezovaly sňatky a rozvody mezi těmi, kdo zůstali, a těmi, kdo byli odsunuti. Vysídlení a znovuosídlení lokalit způsobovaly též problémy v majetkoprávních vztazích k nemovitostem a v dědických řízeních. Tyto důsledky ovlivňovaly zejména neodsunuté Němce a příbuzné odsunutých Němců. Z perspektivy konceptu vymístění bychom mohli hovořit o tzv. symbolickém vymístění těchto osob, neboť byly ustaveny celospolečenské represivní praktiky a pravidla jednání vůči těmto osobám, které jim působily znevýhodnění oproti ostatním občanům. Projevila se nutnost rekonstruovat lokální identity, které byly dlouhodobě až do války formovány ve vztahu k „Jiným“, k Němcům. Vztah Čechů a Němců obsahoval a v některých případech dodnes obsahuje oboustranné stigmatizace vyplývající z historických událostí, které se projevují v každodenních interakcích. Avšak v posledních letech zároveň dochází ke sbližování obou skupin zejména na lokální úrovni, což značí snahu o usmíření. Dalším rysem lokální identity je vztah k domovu. Odsuny a následné osídlování lokalit způsobily vykořenění z místa původu, ztrátu solidarity, tradiční kultury a nejistotu. Nejistota nových osídlenců byla posilována strachem z návratu původních obyvatel, odsunutých Němců. Ve vysídlených regionech žili starousedlíci představující původní identitu a minulost a noví osídlenci zmítání nejistotou, kteří přinášeli nové tradice a kulturní významy. Formování nové sdílené identity bylo nezbytné.

V období komunismu se odsun stal tabuizovaným tématem, o jehož detailech se nehovořilo. Otevření tématu nastalo až po roce 1989, kdy se rozběhla celospolečenská debata a vysídlení Němci mohli jezdit do Čech. Otevření tématu způsobilo šok mnohých lidí z odhalení krutostí a násilností spojených s odsunem. Zároveň došlo, zvláště na úrovni lokálních vztahů, ke zklamání z odhalení konkrétních pachatelů. Společenské hodnoty morálky a spravedlnosti byly nabourány. Došlo k nesouladu mezi minulými významy a současnými zjištěními. Nejen na celostátní, ale též na lokální a každodenní úrovni bylo třeba se vyrovnávat s nově odkrytým traumatem. Zejména v pohraničních lokalitách docházelo ke kontaktům a interakcím s vysídlenými Němci či jejich potomky. Odsun nemohl být popírán, bylo třeba hledat produktivní strategie vyrovnávání se. Někteří noví osídlenci navázali kontakty nebo dokonce přátelství s původními odsunutými rodinami. Někteří vystěhovaní Němci se navracejí do pohraničí, kde si pronajímají rekreační objekty. Zároveň dochází k navazování spolupráce. Němci se snaží zvelebovat původní místa domovů svých rodin. Každodenní interakce a praktiky se odlišují od veřejného a zejména politického diskursu. V rámci diskursu dochází k symbolickým bojům o uznání významů a prosazení vlastních zájmů různých skupin. Objevují se strategie inovace, zejména požadavky omluvy, které jsou však přehlušeny ritualismem a popřením. Na každodenní úrovni se lokality a jedinci musí vyrovnávat s traumatizující událostí dnes a denně v rámci interakcí a běžného jednání. Dochází proto k inovačním strategiím, které mají snahu hledat v traumatizujících dopadech na lokalitu pozitivní potenciál k vyrovnání se se situací. Je zřejmé, že kolektivní trauma je konstruováno zejména na celospolečenské úrovni, avšak jeho důsledky dopadají na každodenní životy lidí.

Z vyprávění vyplynul důraz na *lokalitu*, což je důsledek toho, že odsuny se dotkly zejména příhraničních regionů, kde byla velká koncentrace německého obyvatelstva. Pamětníci hovořili o dopadech na specifické lokality, ale je zřejmé, že tyto prvky by bylo možné najít i v dalších podobně postižených lokalitách. Odsuny způsobily rozsáhlou migraci populace, kdy většina původního německého obyvatelstva odešla a mnozí noví osídlenci přišli. V důsledku pozdějšího uzavření hraničních oblastí v socialistickém Československu došlo k vyliďnění a zániku mnohých obcí. Zároveň byla narušena lokální identita a došlo k formování nové. Pro vysídlené lokality měl odsun dlouhodobé citelné důsledky, které lze považovat za traumatické. Podle zjištění tohoto výzkumu se jeví příhodným hovořit o *lokálních traumatech*, neboť dopady na lokality se ve vyprávěních pamětníků projeví jako závažnější než dopady na celou československou společnost, která téměř 50 let o událostech neměla dostatek informací.

Výzkum kladl důraz na prvky kolektivního traumatu, avšak otevřel další náměty pro budoucí zkoumání. Jedním z těchto témat by mohlo být poválečné formování lokálních identit v regionech postižených odsunem. Odsun způsobil nejen významnou migraci obyvatel, ale také rozbití původních kulturních vzorců a regionálních tradic, které byly vymístěny spolu s většinou jejich nositelů. Naopak se přistěhovali noví osídlenci, kteří byli nositeli vlastních kulturních identit. Vznikaly situace, kdy zejména pohraniční lokality se staly místy prolínání různých kultur a symbolických bojů o uznání významů a vytváření nových kulturních identit. Námětem pro další bádání může být průběh poválečných integračních praktik, rekonstrukce kulturních významů a znovuformování lokálních identit a základů místní solidarity a soudržnosti. Tento výzkum by mohl být proveden jako etnografická studie specifického regionu.

Použitá literatura

- AARELAID-TART, A. 2006. *Cultural Trauma and Life Stories*. Helsinki: Kikimora. [cit. 25. 11. 2008, dostupné na: <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/3456/cultural.pdf?sequence=1>]
- ALEXANDER, J. C. 2004. „Toward a Theory of Cultural Trauma.“ In Alexander, J. C. et al. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 1-30.
- ALEXANDER, J. C. 2006. „Ústřední solidarita, etnická okrajová skupina a sociální diferenciacie.“ In Marada, R. (ed.) *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, pp. 16-48.
- ALEXANDER, J. C. et al. (eds.) 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- BLOOMFIELD, I. 1999. „Přenos traumatu mezi generacemi“, *Psychologie dnes*, 2, s. 25-27.
- BOURDIEU, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- CARUTH, C. 1996. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore, London: John Hopkins University Press.
- CORSTEN, M. 2007. „Čas generací“. *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 1-2, s. 45-65.
- Displacement/Vymístění. 2004. *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 2.
- EISENSTADT, S. N., GIESEN, B. 2003. „Konstrukce kolektivní identity.“ In Hroch, M. (ed.) *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 361-374.
- EYAL, G. 2004. „Identity and Trauma: Two Forms of the Will to Memory.“ *History & Memory*, 16, 1, pp. 5-36.
- EYERMAN, R. 2004. „Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity.“ In Alexander, J. C. et al. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 60-111.
- GIESEN, B. 2001. „Social Trauma.“ In Smelser, N. J., Baltes, P. B.(eds.) *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences. Vol. 21*. Amsterdam: Elsevier. Pp. 14473-14476.

- GIESEN, B. 2004a. „The Trauma of Perpetrators: The Holocaust as the Traumatic Reference of German National Identity.“ In Alexander, J. C. et al. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 112-154.
- GIESEN, B. 2004b. *Triumph and trauma*. Boulder: Paradigm Publishers.
- GIESEN, B. 2007. „V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí.“ *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 1-2, s. 67-78.
- GOFFMAN, E. 2003. *Stigma: poznámky k problému zvládnání narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HANZLOVÁ, P. 2006 „Praktiky vzpomínání a inkluze: formování solidarity skrze reprezentaci minulosti.“ In Marada, R. (ed.) *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 166-189.
- HOUŽVIČKA, V. 1996. *Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- HOUŽVIČKA, V., NOVOTNÝ, L. (eds.). 2007. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.
- KUBIŠ, K. 2005. „Troublesome Anniversary: The Rise of the Czechoslovak Republic and its European Fellows in Czech Collective Memory.“ In Eder, K., Spohn, W. (eds.) *Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement*. Burlington: Ashgate Pub.
- KUNDERA, M. 1997. *Valčík na rozloučenou*. Brno: Atlantis.
- MANNHEIM, K. 2007. „Problém generací.“ *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 1-2, s. 11-44.
- MARADA, R. 2007. „Paměť, trauma, generace.“ *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 1-2, s. 79-98.
- MOBASHER, M. 2006. „Cultural Trauma and Ethnic Identity Formation Among Iranian Immigrants in the United States.“ *The American Behavioral Scientist*, 50, 1, pp. 100-117.
- MOSES, A. D. 2007. „Stigma and Sacrifice in the Federal Republic of Germany.“ *History & Memory*, 19, 2, pp. 139-180.
- NEAL, A. G. 1998. *National trauma and collective memory: Major Events in the American Century*. New York: M. E. Sharpe.
- PEROUTKOVÁ, M. 2008. *Vyhánění: jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách*. Praha: Libri.
- PETRUSEK, M. 1993. *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- ROBBEN, A. C. G. M. 2005. *Political Violence and Trauma in Argentina*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

- ROBBEN, A. C. G. M., SUÁREZ-OROZCO, M. M. (eds.) 2000. *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHÜTZE, F. 1999. „Narativní interview ve studiích interakčního pole.“ *Biograf*, 20, s. 33-51.
- SMELSER, N. J. 2004. „Psychological Trauma and Cultural Trauma.“ In Alexander, J. C. et al. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 31-59.
- SNOW, D. A. 2001. *Collective Identity and Expressive Forms*. Paper 01-07, October 1, Irvine: Center for the Study of Democracy. [cit. 20. 10. 2008, dostupné na <http://repositories.cdlib.org/csd/01-07>]
- SPURNÝ, M. (ed.) 2006. *Sudetské osudy*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- SZALÓ, C. 2003a. „Etno-nostalgie versus modernita: konstrukce sociální identity menšinového maďarství.“ In Szaló, C., Nosál, I. (eds.) *Mozaika v re-konstrukci: Formování sociálních identit v současné Střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, s. 214-234
- SZALÓ, C. 2003b. „Sociologie formování sociálních identit.“ In Szaló, C., Nosál, I. (eds.) *Mozaika v re-konstrukci: Formování sociálních identit v současné Střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, s. 13-37.
- SZALÓ, C. 2003c. „Sociální inkluze a předpoklad kulturní zakotvenosti politické identity občanství.“ *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 9, s. 35-50.
- SZALÓ, C. 2006. „Domov a jiná místa/ne-místa formování kulturních identit.“ *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 1, s. 145-160.
- SZALÓ, C., HAMAR, E. 2006. „Váš Trianon, náš holocaust: segregace a inkluze kultur vzpomínání.“ In Marada, R. (ed.) *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 117-142.
- SZTOMPKA, P. 2000. „Cultural Trauma: The Other Face of Social Change.“ *European Journal of Social Theory*, 3, 4, pp. 449-466.
- SZTOMPKA, P. 2004. „The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies.“ In Alexander, J. C. et al. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, pp. 155-195.
- THOMPSON, P. 2000. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press.
- TOMÁŠEK, M. 2004. „Paradox vymístění: příspěvek k posttotalitní reflexi vztahu se sudetskými Němci a polsko-židovských vztahů.“ *Sociální studia*. Brno: Fakulta sociálních studií, 2, s. 129-154.
- VANĚK, M., MÜCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

VOLKAN V. 1996. „Ancient Fuel of a Modern Inferno.” *Mind and Human*, 1996, 3, pp. 110-127.

VOLKAN, V., D., ITZKOWITZ, N. 2000. „Modern Greek and Turkish Identities and Psychodynamics of Greek-Turkish Relations.“ In. Robben, A. C. G. M., Suárez-Orozco, M. M. (eds.) *Cultures under Siege: Collective Violence and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 227 - 247.

Anotace

Poválečný odsun Němců z Československa a s ním spojené tragické události se vryly do kolektivní paměti a nabouraly kulturní vzorce a lokální identity mnohých Čechů. Práce si klade za cíl empiricky prozkoumat prvky kolektivního traumatu ve vzpomínkách pamětníků na odsun. Jedním z východisek je koncept kolektivního traumatu pachatelů Bernharda Giesena. Role Čechů se dle vyprávění pamětníků jeví spíše jako role přihlížejících, kteří sice souhlasili s odsunem, avšak zavrhnou jeho násilnou formu. Odsun Němců způsobil nabourání prvorepublikových hodnot, rozdělil mnohé rodiny a zapříčinil dlouhodobé dopady na pohraniční lokality a krajinu. Velké množství Němců i Čechů bylo vykořeněno ze svého domova. Vztah mezi Čechy a Němci byl poznamenán vzájemnými stigmatizacemi. Po roce 1989 bylo tabuizované téma odsunu Němců otevřeno, což způsobilo šok a rozpor mezi novými zjištěními a obrazem minulosti. Bylo nutné se s dopady události vypořádávat. Na každodenní úrovni se projeví inovační strategie přeshraniční spolupráce a navazování přátelství. Uvedené prvky lze popsat jako symptomy lokálních traumat, neboť byly zasaženy zejména pohraniční lokality a krajiny, kde žilo velké množství Němců.

Miroslava Janoušková: *Vzpomínky na odsun Němců ve světle kolektivního traumatu Čechů*. Magisterská diplomová práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno, 2008.

Klíčová slova: kolektivní trauma, kolektivní identita, lokální identita, vztahy mezi Čechy a Němci, odsun Němců

Počet slov základního textu: 21 534

Abstract

The expulsion of Germans after the Second World War and its tragic events engraved on collective memory and disturbed cultural patterns and local identities of many Czechs. The thesis aims at empirical study of attributes of collective trauma in memories of eyewitnesses. One of the bases of the work is the concept of collective trauma of perpetrators by Bernhard Giesen. The role of Czechs can be seen more as a role of bystanders, who agree with the expulsion but reject its violent form. The Expulsion of Germans caused erosion of values, separated many families and brought about long-lasting impacts on border areas. Many Germans and Czechs lost their homes. The relationship between Czechs and Germans was affected by mutual stigmatization. After the year 1989 the issue of expulsion of Germans was opened and this opening caused the shock and discrepancy between new findings and the picture of past. It became necessary to cope with those impacts. Innovative strategies of cross-border cooperation and friendships were established on the level of everyday interaction. Mentioned features can be described as characteristics of local traumas because they affected many border localities, where many Germans lived.

Miroslava Janoušková: *Memories of Expulsion of Germans in the Light of the Collective Trauma of Czechs*. Master's thesis. School of Social Studies, Masaryk University, Brno, 2008.

Key words: collective trauma, collective identity, local identity, relationships between Czechs and Germans, expulsion of Germans.

Jmenný rejstřík

A

Aarelaid-Tart, A. 6, 8
Alexander, J. C. 7, 8, 9, 10, 18, 20, 22, 34,
42, 43, 44, 48

B

Berger, P. L. 9, 19, 44
Bloomfield, I. 18, 19
Bourdieu, P. 10, 11, 51

C

Caruth, C. 7, 24, 32
Corsten, M. 16, 17, 19, 22, 33

E

Eisenstadt, S. N. 19
Eyal, G. 7, 51
Eyerman, R. 15, 16, 24, 50

G

Giesen, B. 5, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 17,
19, 22, 23, 24, 28, 33, 41, 43, 48, 53,
54
Goffman, E. 21, 33, 36

H

Habermas, J. 20
Hamar, E. 21, 22, 23
Hanzalová, P. 21, 31, 35, 46
Houžvička, V. 29, 39, 49

I

Igartua, J. 15
Itzkowitz, N. 7, 18, 23

K

Kubiš, K. 11, 45
Kundera, M. 5

L

Luckmann, T. 9, 19, 44

M

Mannheim, K. 15, 16, 17, 49
Marada, R. 7, 15, 16, 17, 22
Mobasher, M. 21
Moses, A. D. 7, 15, 21
Mücke, P. 26

N

Neal, A. G. 7, 8, 10, 12, 21, 22, 23, 34
Novotný, L. 39

P

Paez, D. 15
Pelikánová, H. 25
Peroutková, M. 6, 28
Petrušek, M. 25

R

Robben, A. C. G. M. 7, 8, 12, 13, 16, 18,
24, 31, 48

S

Schütz, A. 39
Schütze, F. 25, 26
Smelser, N. J. 7, 9, 32
Snow, D. A. 19, 20, 25, 33
Spurný, M. 48
Suárez-Orozco, M. M. 7, 18, 48
Szaló, C. 19, 20, 21, 22, 23, 38, 39
Sztompka, P. 7, 8, 9, 11, 12, 22, 50, 52

T

Thompson, P. 25
Tomášek, M. 7, 11, 44, 48, 49, 50, 51

V

Vaněk, M. 25
Volkan, V. 7, 18, 23

PŘÍLOHA

Reflexe výzkumu

Záměrem této kapitoly je přiblížit čtenáři průběh empirického výzkumu a následné analýzy dat. Nejprve probíhalo získávání kontaktů. Obrazně jsem rozhodila síť mezi svými přáteli a známými, a tak jsem sehnala několik tipů na jejich prarodiče a jiné osoby. Poté došlo k navazování osobních kontaktů přes telefonické domlouvání schůzek. K události odsunu došlo před šesti desítkami let, proto bylo třeba najít pamětníky, kterým je dnes kolem osmdesáti let. Tato skupina má pro mě jako badatele velkou výhodu v tom, že se jedná většinou o lidi, kteří rádi vzpomínají a hovoří o svých zážitcích, avšak ne příliš mladých lidí je chce vyslechnout. Problémem ve výzkumu bylo to, že i se zvyšujícím se věkem populace lidí v tomto věku rychle ubývá. Zároveň byl odsun Němců z Československa záležitostí pouze určitých lokalit státu a v souvislosti se stěhováním obyvatel nebylo lehké tyto osoby najít. Sama bydlím v oblasti, kde se odsuny neuskutečnily. Další komplikací se ukázal zdravotní stav potenciálních komunikačních partnerů. Měla jsem například domluvený jeden rozhovor, avšak těsně před setkáním pamětnice onemocněla a poté musela být hospitalizována. Poté se naštěstí její stav zlepšil, ale k rozhovoru nedošlo.

Na základě kontaktu od informátora a po úvodní telefonické domluvě o místě a čase jsme se s pamětníkem či pamětnicí sešli. Vždy jsem výběr místa nechala na komunikačních partnerech, čas byl domluven na základě společného konsensu. Většina rozhovorů se uskutečnila v prostředí jejich bytu. V telefonu jsem představila téma rozhovoru: vzpomínky na události konce války a na odsun Němců. Potěšilo mě, že komunikační partneři se na rozhovory připravili, někteří si sepsali body, o kterých chtějí hovořit. Předem našli doplňující materiály jako fotografie míst a příbuzných či známých, rodinné dokumenty nebo mapu. V jednom případě jsem dostala k zapůjčení i deník, který si pamětnice psala na konci války. Narativní rozhovor jsem do té doby nedělala, ale nastudování literatury mi pomohlo k jeho úspěšnému uskutečnění. Nechala jsem pamětníky hovořit co nejvíce o jejich prožitcích. Někteří vyprávěli kratší dobu, třeba půl hodiny, jiní až hodinu. Poté jsem se jich doptávala na zajímavá témata, která sami otevřeli, případně na jiné věci, které se vztahovaly k tématu výzkumu, ale o kterých se sami nezmiňovali. Původně jsem měla v plánu uskutečnit osm rozhovorů. Avšak výše uvedené překážky a časové možnosti mi tento počet nedovolily dosáhnout. Pro docílení saturace by musely být uskutečněny další rozhovory, neboť je zřejmé, že vzorek je omezený a další pamětníci by přinesli nové pohledy a vzpomínky. Určitě by bylo zajímavé více hovořit s novými osídlenci vysídlených domů po Němcích. Tato zkušenost se promítla pouze v jednom rozhovoru a to zprostředkovaně. Tento výzkum lze považovat za vhled do problematiky kolektivního traumatu z odsunu Němců, která by si zasloužila hlubší a rozsáhlejší zkoumání.

V metodologických knihách se často píše o nezbytnosti navázat vztah s respondentem. Po uskutečnění rozhovorů můžu říct, že se mi to patrně podařilo. Pociťovala jsem oboustranný dobrý pocit ze setkání. Pamětníci byli rádi, že jsem vyslechla jejich vzpomínky a téměř všichni mě zvali k další návštěvě a popovídání si a nabízeli se ke

spolupráci na jiném výzkumu. Rozhovory probíhaly v atmosféře důvěry. Mojí rolí bylo spíše aktivní naslouchání vyprávěním pamětníků.

Všechny rozhovory jsem nahrála na diktafon. Rozhovory trvaly mezi 70 a 140 minutami. Lze říci, že se jednalo o hloubkové rozhovory. Nahrané rozhovory jsem se snažila přepsat vždy do 24 hodin po realizaci, abych si pamatovala případné detaily či nesrozumitelná místa a náladu komunikačních partnerů. Analýzu rozhovorů jsem prováděla v programu pro kvalitativní zpracování dat Atlas.ti. Analýza probíhala na principech kvalitativního výzkumu. Kódování se uskutečnilo na několika úrovních. První kódování se týkalo obsahů výpovědí. Poté jsem se snažila roztřídit údaje podle konceptů a témat popsaných v teoretické části práce. Zároveň jsem objevovala zajímavé shodné či rozporuplné prvky. Poté jsem kodovala v rámci těchto jednotlivých okruhů. Z dat se začala postupně vynořovat teorie, která je uvedena v analytické části práce.